

2

LIBERALİZM

Liberalizm, bireylerin özgürlük ve hakları korumak için devletlerin rolünü sınırlandıran bir düşünce sistemidir. Liberalizm, bireylerin özgürlük ve hakları korumak için devletlerin rolünü sınırlandıran bir düşünce sistemidir. Liberalizm, bireylerin özgürlük ve hakları korumak için devletlerin rolünü sınırlandıran bir düşünce sistemidir.

KÖKLERİ VE GELİŞİMİ

“Liberal” terimi, 14. Yüzyıl’dan beri kullanılmaktadır ama çok çeşitli anlamlara gelmektedir. Lâtince *liber*, özgür insanlar sınıfı, yani ne serf ne de köle olan insanlar anlamındadır. Ayrıca “liberal”, yiyecek ve içecek yardımlarında olduğu gibi cömert anlamında da kullanılmıştır veya sosyal tutumları ifade etmek için, açıklık ya da açık görüşlülüğü ima etmek için de kullanılır. Çoğu zaman, ısrarla, özgürlük ve tercihle ilgili fikirler ile ilişkilendirildi. “Liberalizm” teriminin siyasal bir bağlılığı çağrıştırması çok daha sonraları oldu: 19. Yüzyıl’ın ilk yarısına kadar kullanılmadı. İlk kez 1812 yılında İspanya’da kullanıldı. 1840’lar itibariyle bu terim, Avrupa’da ayrı bir siyasal fikir kümesi olarak geniş ölçüde tanındı; ancak, Birleşik Krallık’ta çok daha yavaş bir şekilde yerleşti: 1830’lar boyunca Whigler kendilerini liberaller olarak adlandırmaya başlasalar da Gladstone’un 1868’de görev almasına kadar liberal bir hükümet oluşturulmadı.

Siyasi bir amentü olarak liberalizm, muhtemelen 19. Yüzyıl’dan önce varolmamıştı ama liberalizm, daha önceki üç yüzyılda gelişen fikirler ve teorilere dayandırıldı. Liberal fikirler, Avrupa’da feodalizmin çöküşü ve onun yerine gelişen bir piyasa toplumunun veya kapitalist toplumun bir sonucu olarak ortaya çıktı. Birçok açıdan liberalizm, mutlak monarkların ve arazi sahibi aristokrasinin yerleşik iktidarı ile çatışma hâlindeki büyüyen orta sınıfın özlemlerini yansıtıyordu. Liberal fikirler radikaldi: Bu fikirler, temel reformlar hatta zaman zaman devrimsel değişimi talep ediyordu. 17. Yüzyıl İngiliz Devrimi ve 18. Yüzyıl’ın sonlarındaki Amerikan ve Fransız Devrimleri, bu dönemde “liberal” kelimesi siyasal anlamda kullanılmamasına rağmen kolayca fark edilebilen liberal öğeler barındırıyordu. Liberaller, “kralların ilâhî hak” öğretisine dayandığı varsayılan monarşinin mutlak iktidarına meydan okumuşlardır. Liberaller mutlakiyetçiliğin yerine anayasal, daha sonra da temsili demokrasiyi savunmuşlardır. Liberaller, toprak sahibi aristokrasinin iktisadî ve siyasal imtiyazlarıyla beraber, sosyal konumun “kazara doğum” ile belirlendiği feodal sistemin hakkaniyetsizliğini eleştirmişlerdir. Ayrıca, dinde vicdan özgürlüğü hareketini desteklemişler ve yerleşik kilise otoritesini sorgulamışlardır.

19. Yüzyıl, birçok açıdan liberal bir yüzyıldır. Sanayileşme Batı ülkelerinde yaygınlaştıkça, liberal fikirler zafer kazanmıştır. Liberaller, yönetimin müdahalesinden “bağımsız”, sanayileşmiş ve piyasa çerçevesinde işleyen bir iktisadî düzeni savunmuşlardır. Bu düzende, iş dünyasının kâr peşinde koşması ve ülkelerin birbirleriyle serbest ticaret yapmaları mümkün olacaktı. Bu türden bir sanayi kapitalizmi sistemi, 18. Yüzyıl’ın ortalarından itibaren Birleşik Krallık’ta gelişmeye başladı ve 19. Yüzyıl’ın başı itibariyle tam anlamıyla oturdu. Daha sonra Kuzey Amerika ve tüm Avrupa’ya, başlangıçta Batı Avrupa’ya, daha sonra da tedricen Doğu Avrupa’ya yayıldı. Sanayi kapitalizmi, 20. Yüzyıl’dan bu yana, özellikle de sosyal ve siyasal gelişim özünde Batılı terimlerle tanımlanmaya başlayınca, Asya, Afrika ve Lâtin Amerika’daki gelişmekte olan ülkeleri güçlü bir biçimde cezbetmeye başladı. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki devletler, liberal kapitalizmin câzibesine karşı bazı dirençlerle karşılaşmaktadırlar. Bunun en önemli nedeni de, bu ülkelerdeki siyasal kültürün bireyden ziyade topluluğu (cemaati) vurgulamasıdır. Böyle durumlarda bu kültürlerin, Batı liberalizminden

çok, sosyalizm veya milliyetçilik için daha verimli bir ortam oluşturdukları görülür. Japonya'da olduğu gibi, başarıyla tesis edildiği ülkelerde de kapitalizm, bireyci olmaktan çok, kolektif bir nitelik kazanma eğilimine girmiştir. Örneğin Japon sanayisini güdüleyen şeyin, bireysel çıkar arayışı değil de grup sadakâti ve ödevi gibi geleneksel fikirler olduğu görülür.

Batılı siyasal sistemler de liberal fikir ve değerlerle şekillenmiştir. Öyle ki, bu sistemler çoğunlukla liberal demokrasiler olarak sınıflandırılırlar. Bu sistemler, anayasal sistemlerdir. Yani, hükümet iktidarını sınırlama, yurttaş haklarını koruma arayışındadırlar ve siyasal yetkinin rekabete açık seçimlerle elde edilmesi anlamında da temsilcilerdir. Liberal demokrasi öncelikle, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da gelişmiş, gelişmekte olan ülkelerin bazılarında, 1989-1991 devrimlerinden sonra Doğu Avrupa'da da köklenmiştir. Afrika ve Asya'daki birtakım ülkelerde olduğu gibi, bazı örneklerde Batı tarzı liberal rejimler, bağımsızlığa kavuşmanın mirası olarak kalmıştır ama başarı derecesi farklılık göstermektedir. Hindistan, dünyanın en büyük "liberal" demokrasisidir. Ancak başka yerlerde liberal demokratik sistemlerin, sanayi kapitalizminin yokluğuna ya da yerleşik siyasî kültürün doğasına bağlı olarak zaman zaman çöktükleri görülür. Bunun aksine, çoğu Batılı ülkenin siyasal kültürü, liberal-kapitalist değerler esaslı üzerine inşa edilmiştir. İbadet özgürlüğü, ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi fikirlerin hepsi liberalizmden türetilmiştir. Bu fikirler Batı toplumlarında öylesine kök salmıştır ki, bunlara yönelik meydan okuma, hatta sorgulama oldukça nâdirdir.

Aslında liberalizm, sanayileşmiş Batı'daki hâkim ideoloji durumundadır. Hatta bazı siyaset düşünürleri, liberalizm ile kapitalizm arasında zorunlu ve kaçınılmaz bir bağ bulunduğunu da iddia ederler. Bu iddia, liberalizmi eleştirenler kadar liberalizm taraftarlarınınca da dile getirilir. Örneğin Marksistlere göre liberal fikirler, kapitalist toplumda mülkiyet sahibi "yönetici sınıf"ın iktisadî çıkarlarının yansımasından başka bir şey değildir. Marksistler, liberalizmi "burjuva ideolojisi"nin klasik örneği olarak görürler. Öte yandan Friedrich Hayek (bkz. s. 105) gibi düşünürler, iktisadî özgürlüğün –özel mülkiyete sahip olma, kullanma ve elden çıkarma hakkı– siyasî özgürlüğün zorunlu teminatı olduğu iddiasındadırlar. Bundan hareketle Hayek, liberal demokratik sistemin ve sivil özgürlüklere saygının sadece kapitalist iktisadî düzen bağlamında gelişebileceğini öne sürer.

Bununla birlikte, 19. Yüzyıl'dan bu yana bazı tarihsel gelişmelerin, liberal ideolojinin doğasını ve özünü etkilediği açıkça ortadadır. Liberalizmin karakteri, iktisadî ve siyasî hâkimiyet tesisinde başarılı olan "yükselen orta sınıflar" şeklinde değişmiştir. Liberalizmin radikal hatta devrimci uçları, liberal başarıları takiben yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur. Sonuçta liberalizm, değişim ve reformdan ziyade, geniş ölçüde liberal olan mevcut kurumları korumayı savunan muhafazakâr bir nitelik edinmiştir. Liberal fikirlerin de diğerleri gibi değişmeden kalması mümkün değildir. 19. Yüzyıl'dan günümüze sanayileşmedeki ilerleme, liberalleri erken dönem liberal fikirleri sorgulamaya, bazı açılardan da gözden geçirmeye sevk etmiştir.

Yurttaşlarının hayatlarına devletin müdahalesinin mümkün olduğunca azaltılması gerektiğini savunan erken dönem liberallerinin aksine; modern liberaller yönetimin, sağlık, konut, ödenek, eğitim gibi hizmetlerin verilmesinden; aynı şekilde ekonominin yönetimi veya en azından regüle edilmesinden sorumlu olması gerektiğine inanırlar. Bu durum, liberalizm içinde iki düşünce gele-

neğinin ortaya çıkmasına yol açmıştır: Klasik liberalizm ve modern liberalizm. Bunun sonucu olarak bazı yorumcular liberalizmin, devletin arzulan rolü konusunda çelişkili inançları benimseyen, tutarsız bir ideoloji olduğunu öne sürerler. 20. Yüzyıl'ın sonundan itibaren de liberalizm, Batı dünyasında artan kültürel ve ahlâki farklılıkla beraber, dinî fundamentalizm ve ana liberal ilkelere karşı olan birtakım siyasi inançların meydan okumasıyla karşı karşıya gelmiştir. Sonuçta liberaller, bazı fikir ve değerlerini yeniden şekillendirmek, bazı uç örneklerde de liberalizmin tüm halk ve toplumlarda uygulanabilir olup olmadığını sorgulamak durumunda kalmışlardır.

BİREYİN ÖNCELİĞİ - ANA TEMALAR

Liberalizm, bir anlamda, sanayileşmiş Batı'nın ideolojisidir. Liberal fikirler siyasi, iktisadi ve kültürel hayata öylesine derin nüfuz etmiştir ki, bunların etkilerini sezmek oldukça zorlaşmış ve liberalizm genel olarak "Batı uygarlığı"nın ayrılmaz bir parçası olmuştur. 18. ve 19. Yüzyıl'da liberal düşünürler Aydınlanma'nın evrensel akıl inancından etkilenmişler ve açıkça liberalizmin katıksız (*foundationist*) biçimini benimsemişlerdir. Bu anlayış, daha çok kişisel özerklikle bağlantılı olarak gelişmiş ve üstün, özel bir insan görüşünü savunmuşlar ve bu yönde temel değerleri tesis etme eğilimine girmişlerdir. Liberalizmin bu yorumu, insanlık tarihinin, tedrici ama kaçınılmaz olarak liberal ilke ve kurumların zaferiyle yazılacağını ima etmesi anlamında cesurca, evrenselci bir yorumdu. Kısaca ilerleme, tamamen liberal terimlerle anlaşılıyordu.

Ancak 20. Yüzyıl boyunca liberalizmi, ahlâki olarak tarafsız resmetmek moda oldu. Bu anlayış, liberalizmin "iyi" olana değil de "haklara" öncelik verdiği inancında yansımaları buldu. Başka bir ifadeyle liberalizm; insanların ve grupların kendi tanımladıkları iyi hayat her ne ise peşinden gidebilecekleri koşulların tesis edilmesi mücadelesini verir ama bunu yaparken, iyinin ne olduğuna ilişkin özel bir nosyonu desteklemeye çalışmaz veya bu yönde reçeteler sunmaz. Bu açıdan liberalizm, salt bir ideoloji değil, "meta-ideoloji"dir. Yani, siyasal ve ideolojik tartışmanın yer alabileceği zeminleri oluşturan kurallar bütünüdür. Ancak bu, liberalizmin salt bir "kendi işini yap" felsefesi olduğu anlamına gelmez. Liberalizm bir taraftan açıklık, tartışma ve kendi kaderini tayin hakkını önemserken, diğer yandan, ayırt edici niteliklerinden biri de güçlü bir ahlâki hamle olmasıdır. Liberalizmin ahlâki ve ideolojik tutumu, kendine özgü değer ve inanç kümesine teslimiyetle açığa çıkar. Bu değerlerin en önemlileri şunlardır:

- ▶ Birey
- ▶ Özgürlük
- ▶ Akıl
- ▶ Adâlet
- ▶ Hoşgörü ve farklılık

Birey

Modern dünyada birey kavramı öylesine âşına bir kavramdır ki, bu kavramın siyasi önemi çoğunlukla gözden kaçırılır. Feodal dönemde kendine ait çıkarları olan ya da kişisel ve özgün kimliklere sahip bireyler anlayışı neredeyse yoktu. Daha ziyade insanlar, ait oldukları sosyal grupların üyeleri olarak görülürlerdi: Aile, köy, yerel cemaat veya sosyal sınıf. Bu insanların hayatları ve kimlikleri büyük oranda bu grupların nitelikleriyle belirlenirdi ve kuşaktan kuşağa çok küçük bir değişim gösterirdi. Ancak gittikçe büyüyen piyasa yönelimli toplumlar feodalizmin yerini aldıkça, bireyler, çok daha geniş tercih ve sosyal imkânlar dizisiyle karşı karşıya geldiler. Belki de ilk kez kendileri için, kişisel terimlerle kendileri üzerinde düşünme cesaretini elde ettiler. Örneğin ailesi, her zaman aynı toprak parçası üzerinde hayatış ve çalışmış olan bir serf “özgür insan” oldu ve kim için çalışacağını tercih etme becerisini; belki de toprağı tamamen terk edip, büyüyen kasaba veya kentlerde iş arama fırsatını elde etti.

Feodal hayatın ana dayanakları çöktükçe, yeni bir entelektüel iklim oluştu. Rasyonel ve bilimsel açıklamalar tedricen geleneksel dinî teorilerin yerini aldı ve toplum, her geçen gün bireyin bakış açısından anlaşılmaya başlandı. Bireylerin, kişisel ve ayırt edici özelliklere sahip olduğu düşünüldü: Her bireyin özel değeri vardır. Bu durum, 17. ve 18. Yüzyıllar’da gelişen doğal haklar anlayışında açıkça ortadadır. Bu anlayışa göre bireyler, Tanrı vergisi doğal haklar kümesiyle donatılmıştır. Bu haklar, John Locke (bkz. s. 54) tarafından “hayat, hürriyet ve mülkiyet” olarak tanımlanmıştır. Alman filozof Immanuel Kant’ın (1724-1804) bireyleri; “kendi başına amaç” olarak, ve salt başkalarının amaçlarını gerçekleştirme araçları olmadıkları şeklindeki bir kavramlaştırmasıyla benzer bir düşünceyi dile getirmiştir. Ancak bireyin önemini vurgulamak, iki karşıt saklı anlamı gündeme getirir. Birincisi, bu tutum her insanın özgünlüğüne dikkat çeker: Bireyleri öncelikle kendilerine has özellikler ve sahip oldukları nitelikler açısından tanımlar. Ancak ikincisi, bu bireyler aynı statüyü paylaşmazlar, çünkü onların hepsi en başta bireydirler. Aslında liberal ideoloji içinde yer alan gerilimlerin çoğu, özgünlük ve eşitlikle ilgili bu karşıt görüşlere dayandırılabilir.

Bireyin önceliğine inanma, liberal ideolojinin tipik temasıdır. Ancak bu inancın liberal düşünceye etkisi farklı açılardan olmuştur. Bu anlayış, bazı liberallerin toplumu, salt kendi ihtiyaç ve çıkarlarını tatmin etme arayışındaki bireylerin toplamı olarak görmelerine yol açmıştır. Böylesi bir görüş, bireyleri toplum içinde “yalıtılmış atomlar” olarak tasavvur etme anlamında, “atomistik” olarak adlandırılmıştır. Aslında bu görüş, “toplum”un kendi başına varolmadığı ama salt kendi kendine yeten bireylerin toplamı olduğu inancını doğurabilir. Böylesi uç bireyci bir anlayış, bireyin bencil, zorunlu olarak çıkarıcı ve kendi ayakları üzerinde durabilen bir varlık olduğu varsayımına dayanır. C. B. Macpherson (1973), erken dönem liberalizmini, “sahiplenici bireycilik” olarak nitelendirmiştir. Çünkü Macpherson’a göre bu anlayış, bireyi, “kendi kişilik ve kapasitelerinin sahibi, bu açıdan topluma hiçbir borcu olmayan” varlık olarak görür. Aksine daha sonraki liberaller, insan doğasına ilişkin daha iyimser bir görüş benimsemişler ve bireylerin birbirlerine, özellikle de kendilerine bakamayanlara karşı sosyal sorumlulukları olduğunu düşünme konusunda daha hazırlık-

Bireycilik, her tür sosyal grup veya müşterek organ üzerinde bireyin üstün derecedeki önemine olan inancı ifade eder. *Metodolojik* bireycilik, her siyasal teori veya sosyal açıklamada bireyin merkeziliğini öne sürer –toplum hakkındaki tüm yargılar, toplumu oluşturan bireyler açısından dile getirilmelidir. Öte yandan *etik* bireycilik ise toplumun, bireysel hak, ihtiyaç veya çıkarlara ahlâkî öncelik tanıyarak, bireyin yararına olacak şekilde inşa edilmesi gerektiğini ima eder. Klasik liberaller ve Yeni Sağ, bencil çıkarlara ve kendi ayakları üzerinde durmaya vurgu yapan *bencil (egoist)* bireyciliği savunurlar. Bunun aksine modern liberaller, çıkar tatmini arayışından çok, insanî gelişimi önceleyen *gelişmeci* bireyciliği önemsemektedirler.

lıdır. İnsan doğası ister bencil olarak, isterse diğerkâm olarak tasavvur edilsin; liberaller, her bir kişinin kendi potansiyelini tam olarak geliştirme yeteneğine sahip olduğu bir toplumu yaratma arzusu etrafında birleşirler.

Özgürlük

Bireyin üstün derecedeki önemine olan inanç, doğal olarak bireysel özgürlüğe adanmayı gündeme getirir. Liberaller için bireysel özgürlük, (burada hem özgürlük [*freedom*] hem de serbesti [*liberty*] kelimesi birbiri yerine kullanılabilir) üstün siyasî değerdir ve liberal ideolojide birçok açıdan birleştirici unsurdur. İlk dönem liberallere göre özgürlük, doğal bir haktır; gerçek bir insanî varoluşu sürdürmek için zorunlu bir gereksinimdir. Ayrıca özgürlük bireylere, tercih marifetiyle kendi çıkarlarını gözetme fırsatı da tanır: Nerede yaşayacağını, kim için çalışacağını, neyi satın alacağını vs. tercihi. Liberaller daha sonra özgürlüğü, insanların beceri ve yeteneklerini geliştirip, potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri yegâne koşul olarak görmüşlerdir.

Ancak liberaller, bireyin mutlak anlamda özgürlük hakları olduğunu kabul etmezler. Özgürlük sınırsız olduğunda, bir “ruhsat”a, diğerlerini taciz etme hakkına dönüşebilir. John Stuart Mill, (bkz. s. 46) *On Liberty (Hürriyet Üstüne, [1859] 1972, s. 73)* adlı eserinde, “medenî topluluğun herhangi bir üyesinin iradesine rağmen üzerinde kullanılacak meşru gücün yegâne amacı, ‘diğerlerine zarar vermesini engellemek’, olduğunu öne sürer. Mill, bireylerin mutlak özgürlük kullanacakları “kendileriyle ilgili” eylemler ile diğerlerinin özgürlüklerini kısıtlayabilecek ya da onlara zarar verebilecek “diğerleriyle ilgili” eylemler arasında net bir ayrım yapar. Mill, birey üzerinde, kişinin kendisine fiziksel veya ahlâkî olarak zarar vermesini engellemek üzere tasarlanmış olsalar bile hiçbir kısıtlamayı kabul etmez. Bu türden bir görüşe göre örneğin, otomobil sürücülerinin emniyet kemeri takmalarını veya motosiklet kullanıcılarının kask takmalarını zorunlu kılan yasalar veya bir bireyin ne okuyacağını ya da dinleyeceğini sınırlayan her tür sansür kabul edilemez niteliktedir. Aynı anlayış çerçevesinde radikal liberteryenler, insanların, eroin ve kokain gibi uyuşturucu mad-

John Stuart Mill (1806-1873)

İngiliz filozof, iktisatçı ve siyasetçi. Mill, babası olan faydacı teorisyen James Mill tarafından yoğun ve katı bir eğitime tâbi tutuldu. Bu durum, onun 20 yaşında zihinsel olarak çökmesine yol açtı. Mill, *London Review* dergisini kurdu, basımını üstlendi ve 1865'ten 1881'e kadar Westminster milletvekiliği yaptı.

Mill'in çeşitlilik barındıran karmaşık eseri, liberalizmin gelişiminde hayati rol oynadı. Çünkü bu eser, birçok açıdan klasik ve modern teoriler arasında bir köprü oluşturdu. Mill'in, kolektif eğilimlere ve geleneklere karşı takındığı muhalif tavır, 19. Yüzyıl'daki hâkim ilkelere derinlere kök salmıştı. Ancak onun, "bireyselliğe" adanmada kendisini dışı vuran, bireysel hayatın niteliğine yaptığı vurgu, aynı şekilde kadınlara oy hakkı, daha sonra da işçi kooperatifleri gibi davalara duyduğu sempati, 20. Yüzyıl'ın iple çektiği gelişmelerdi. Mill'in başlıca eserleri arasında, *On Liberty* (*Hürriyet Üstüne*, 1859), *Considerations on Representative Government* (*Temsili Hükümet Üzerine Düşünceler*, 1861) ve *The Subjection of Women* (*Kadınların Tebaalaştırılması*, 1869) vardır.

deleri kullanma hakları olduğunu savunabilirler. Birey kendi beden ve ruhu üzerinde egemen olsa da; herkes, tüm diğer bireylerin eşit özgürlük hakkından yararlanmaları gerçeğine saygı duymak zorundadırlar. Bu anlayış, herkes için eşit özgürlükle tutarlı olmak kaydıyla, herkesin, mümkün olan en geniş ölçüde özgürlük hakkı olduğu ilkesi çerçevesinde, çağdaş liberal John Rawls (bkz. s. 74) tarafından dile getirilmiştir.

Liberaller, özgürlüğün değeri hususunda hemfikir olsalar da, birey için "özgür" olmanın ne demek olduğu konusunda her zaman aynı görüşü paylaşmazlar. İngiliz düşünce tarihçisi Isaiah Berlin, (1909-1997) *Two Concepts of Liberty* (*İki Özgürlük Kavramı*, [1958] 1969) adlı eserinde, "negatif" özgürlük teorisiyle, "pozitif" özgürlük teorisini birbirinden ayırmıştır. Erken dönem veya klasik liberaller özgürlüğün, kişinin kendi başına bırakılmasına, müdahaleden bağımsız ve tercih ettikleri şekilde hareket etme becerilerine dayalı olduğuna inanırlar. Bu özgürlük kavramlaştırması "negatiftir"; yani, birey üzerinde dışsal bir kısıtlama veya zorlamanın olmadığı zaman söz konusu olabilir. Modern liberaller ise daha "pozitif" bir özgürlük kavramlaştırmasını benimserler. Bu, Berlin tarafından kişinin kendisinin efendisi olma becerisi, özerk olma olarak tanımlanır. Kişinin kendisinin efendisi olması, bireyin, beceri ve yeteneklerini geliştirebilmesini, anlayışını genişletmesini ve potansiyelini kullandığı için de memnuniyet duymasını gerektirir. Örneğin J. S. Mill'e göre özgürlük, salt dış baskılardan âzade olmaktan çok daha fazla bir şeydir: Özgürlük, gelişme ve nihaî olarak da kendini gerçekleştirmeyi başarmak üzere insanî kapasiteyi gerektirir. Farklı özgürlük kavramlaştırmaları, liberalizm içinde sadece akademik tartışmaları tahrik etmekle kalmaz; liberallerin, bireyle devlet arasındaki ilişkiye ait farklı görüşleri benimsemelerine de yol açar.

Liberaller, özgürlüğe, üstün bireyci değer olarak öncelik tanırırlar. Klasik liberaller, zorlama yokluğu veya tercih özgürlüğü olarak anlaşılan negatif özgürlüğü savunurken; modern liberaller, kişisel gelişim ve insanî ilerleme anlamında pozitif özgürlük taraftarıdır.

Muhafazakârlar, geleneksel olarak zayıf bir özgürlük görüşüne onay verirler. Çünkü ödev ve sorumlulukların gözetilmesi beklentisi varken negatif özgürlük, toplumun dokusu için bir tehdit oluşturur. Ancak Yeni Sağ, iktisadî alandaki negatif özgürlüğü, piyasadaki tercih özgürlüğünü benimserler.

Sosyalistler, özgürlüğü genellikle olumlu terimler çerçevesinde algırlar. Bu özgürlük, özgür yaratıcı emek veya işbirliği hâlindeki sosyal etkileşim aracılığıyla başarılmış kendini gerçekleştirme anlamındadır. Sosyal demokratlar özgürlüğü, bireysel potansiyelin gerçekleştirilmesi olarak görme açısından modern liberalizme yaklaşmışlardır.

Anarşistler, özgürlüğü mutlak bir değer olarak görürler ve özgürlüğün hiçbir siyasi otorite biçimiyle uyumsuzluğuna inanırlar. Özgürlük, kişisel özerkliğin başarılması demektir. Yani salt kişinin "kendi başına" bırakılması değil; rasyonel olarak kendi kendini yönlendiren ve kendi istekleri doğrultusunda hareket edebilir olmasıdır.

Faşistler, anlamsız olduğu gerekçesiyle her tür bireysel özgürlüğü reddederler. Aksine "gerçek" özgürlük, liderin iradesine sorgusuz itaat ve bireyin ulusal topluluk içinde soğurulmasıdır.

Ekolojistler, özellikle de derin çevreciler özgürlüğü, kişisel egonun ekosfer veya evren içinde soğurulmasıyla beraber ortaya çıkan kendini gerçekleştirme ya da biri olmanın başarılması olarak görürler. Siyasal özgürlüğün aksine, bu özgürlük, bazen "içsel" özgürlük, kendini gerçekleştirme olarak özgürlük şeklinde görülür.

Dini fundamentalistler, özgürlüğü, esasında içsel veya ruhanî bir nitelik olarak görürler. Özgürlük, Tanrı'nın vahyedilmiş iradesine uyum; dini otoriteye boyun eğmeyle ilgili olan ruhanî memnuniyet demektir.

Akıl

Özgürlükle ilgili liberal anlayış, akla olan inanca sıkı sıkıya bağlıdır. Liberalizm, tam anlamıyla hâlâ Aydınlanma projesinin bir parçasıdır. Aydınlanma'nın ana teması, insanın bâtil inanç ve cehalet bağlarından kurtulup, bir "akıl çağı"nın salıverilmesi arzusuuydu. Belli başlı Aydınlanma düşünürleri arasında Jean-Jacques Rousseau (bkz. s. 170) Immanuel Kant, Adam Smith (bkz. s. 65) ve Jeremy Bentham (bkz. s. 64) vardır. Aydınlanma rasyonalizmi, liberalizmi birçok açıdan etkilemiştir. En başta, hem özgürlüğe hem de bireye olan inancını güçlendirmiştir. İnsanlar, rasyonel düşünen varlıklar olmaları derecesinde, kendi çıkarları için en iyinin ne olduğunu tanımlama ve onun peşinden gitme yeteneğine sahip olurlar. Liberaller, bu açıdan bireylerin katiben yanılmaz olduklarına inanmazlar ama akla olan inanç, paternalizm (bkz. s. 98) karşıtı güçlü bir önyargıyı, liberalizm içinde ayrılmaz bir parça olarak inşa eder. Paternalizm, bireyleri, kendi ahlâkî tercihlerini yapmaktan ve gerektiğinde kendi hatalarından ders çıkarmaktan alıkoymakla kalmaz, aynı

Rasyonalizm, dünyanın rasyonel bir yapısı olduğu ve bu yapının insan aklı ve eleştirel soruşturmaya ifşa edilebileceği inancıdır. Felsefi bir teori olarak da rasyonalizm, emprisizmin aksine bilginin, tecrübeden ziyade akılla edinildiği inancıdır. Ancak genel bir ilke olarak rasyonalizm, insanların dünyalarını anlama ve açıklama ve de sorunlara çözüm bulma kapasitelerine aşırı derecede vurgu yapar. Rasyonalizm, insanların tutumları ile ilgili olarak birtakım amaçlar öngörmese de, bu amaçların peşinden nasıl gidilmesi gerektiğini kesinlikle belirler. Rasyonalizm, gelenek veya göreneğe dayalı ya da rasyonel olmayan güdü ve dürtülerin aksine, ilke ve aklın yönlendirdiği davranışları vurgular.

zamanda, başkaları için sorumluluk yüklenmiş kişilerin kendi konumlarını (yine kendi) amaçları uğruna kötüye kullanma ihtimalini de yaratır.

Rasyonalizmin bir diğer mirası da, liberallerin, güçlü bir şekilde ilerlemeye inanma eğilimidir. İlerleme tam anlamıyla gelişmek, ileriye doğru hareket etmek demektir. Liberal bakış açısına göre, özellikle bilimsel devrim marifetiyle ortaya çıkan bilgi artışı, sadece insanlara dünyalarını anlama ve açıklamayı mümkün kılmakla kalmadı; bu dünyanın daha iyi şekillendirilmesine de yardımcı oldu. Kısaca aklın gücü insanoğluna, kendi hayatlarının sorumluluklarını yüklenme ve kendi yazgılarını belirleme kapasitesi bahşetmiştir. Sonuçta rasyonalizm, insanlığı geçmişin pençesiyle beraber gelenek ve görenek yükünden de kurtarmıştır. Beşeri bilgi ve anlayış envanteri ilerlemeci bir tarzda arttığından her bir kuşak, kendinden öncekinden daha ileriye gidebilmektedir. Bu aynı zamanda eğitim üzerindeki karakteristik liberal vurguyu da açıklamaktadır. İnsanlar kendilerini bilgi edinmeyle ve önyargıyla beraber bâtil inancı terk etme yoluyla geliştirebilirler. Özellikle modern liberal anlayışta eğitim, kendi başına, özünde iyidir. Eğitim, kişisel olarak kendini geliştirme ve geniş ölçekte de tarihsel ve sosyal ilerlemenin hayatı aracıdır.

Ayrıca akıl; tartışma, münazara ve akıl yürütmenin önemine ışık tutma açısından hayatı önem taşır. Liberaller, insanları, aklın rehberliğindeki yaratıklar olarak görme çerçevesinde, insan doğası hakkında genellikle iyimser bir görüşe sahip olsalar da, insan mükemmelliği şeklindeki ütöpik amentüyü nâdiren desteklerler. Çünkü liberaller, bencil çıkarı ve bencilliğin gücünü kabul ederler. Bunun kaçınılmaz sonucu da rekabet ve çatışmadır. Bireyler kat kaynaklar için mücadele ederler; iş dünyası kâr artırmak için rekabet eder; devletler güvenlik veya stratejik avantaj için çarpışır vs. Liberal tercih bu çatışmaların kesinlikle, tartışma ve müzakere yoluyla giderilmesi tarafındadır. Aklın en büyük avantajı, çatışan iddia ve taleplerin değerlendirilebileceği bir zemin sunmasından kaynaklanır –bu iddialar analizler karşısında durabiliyor mu? Bu iddialar “makûl” mü? Bunun yanında akıl, çatışmaların barışçı yollardan çözümlenmemesinin ortaya çıkaracağı maliyeti, yani şiddeti, kan dökmeyi ve ölümü de gözler önüne serer. Tüm bunlardan dolayı liberaller, zor kullanma ve saldırganlığa başvurmayı onaylamazlar; örneğin savaş her zaman, gündeme getirilecek son çare olarak görülür. Şiddet, sadece aklın iflâsının bir göstergesi değil, aynı zamanda irrasyonel olan kan şehveti

ve kendi başına bir amaç olarak iktidar arzusunun da salıverilmesi demektir. Liberaller, güç kullanımının sadece nefsi müdafâ durumunda veya baskıya karşı koyma aracı olarak haklılaştırılabileceğine inanırlar. Ancak bu kullanım her zaman sadece akıl ve muhakemenin başarısız olması durumunda söz konusu olabilir.

Adâlet

Adâlet, özel bir ahlâkî yargı tipini çağırıştır; bu yargı da özellikle ödül ve cezaların paylaşılmasıyla ilgilidir. Kısaca adâlet herkese, “gereken” ne ise onun verilmesiyle ilgilidir. Dar anlamda sosyal adâlet, toplumda ücret, kâr, konut, tıbbî bakım, sosyal yardım vs. gibi ödül ve nimetlerin paylaşılması demektir. Liberal adâlet teorisi, çok çeşitli alanlardaki eşitlik inancına dayanır. Her şeyden önce bireycilik (bkz. s. 45), temel bir eşitliğe teslimiyeti ifade eder. Her bireyin eşit ahlâkî değerde olduğu anlamında, tüm insanların eşit olarak “doğdukları” kabul edilir. Doğal haklar veya insan hakları nosyonunda içkin olan fikir de budur. İkinci olarak, temel eşitlik, biçimsel eşitlik inancını da bünyesinde barındırır. Buna göre tüm bireyler, özellikle hak dağılımı açısından toplumda aynı biçimsel statüden faydalanmalıdırlar. Sonuçta liberaller; cinsiyet, ırk, renk, inanç, din ya da sosyal arka plan gibi etkenler temelinde bazılarının sosyal imtiyaz veya avantajlardan yararlanıp diğerlerinin ise dışlanmasına şiddetle karşı çıkarlar. Haklar; erkekler, beyazlar, Hıristiyanlar veya zenginler gibi hiçbir grubun tekeline verilmemelidir. Biçimsel eşitliğin en önemlileri yasal eşitlik ve siyasi eşitlik. Yasal eşitlik, “hukuk önünde eşitliği” vurgular ve yasal çerçeveye ilgili olmayan tüm etkenlerin, kesinlikle yasal karar alma süreciyle ilgili olmadığını ısrarla belirtir. Siyasi eşitlik ise “tek kişi, tek oy; tek oy, tek değer” fikrinde içkindir ve demokrasiye yönelik liberal sadakâtin temelini oluşturur.

Üçüncü olarak liberaller, fırsat eşitliği inancını benimserler. Her bir bireyin toplumda yükselişi ve düşüşüyle ilgili eşit şansı olmalıdır. Bu anlamda hayat oyunu, aynı düzeydeki oyun sahasında oynanmalıdır. Bu, tüm ödül ve sonuçların eşit olması gerektiği ya da hayat ve sosyal şartların herkes için aynı olması gerektiği anlamına gelmez. Liberaller, sosyal eşitliği arzulanabilir bir şey olarak görmezler, çünkü insanlar aynı doğmamıştır. Her insanın farklı yetenek ve becerileri vardır ve bazıları, diğerlerinden çok daha fazla çalışmaya hazırdır. Liberaller, liyakatin, becerinin ve çalışma arzusunun ödüllendirilmesi gerektiğine inanırlar. Aslında liberallere göre, eğer insanlar doğuştan getirdikleri becerileri geliştirme ve potansiyellerini gerçekleştirme güdüsüne sahip iseler, bu ödüllendirme gereklidir. Bir liberal için eşitlik, bireylerin sahip oldukları eşit olmayan beceri ve yeteneklerini geliştirmek için eşit fırsata sahip olmaları demektir.

Bu da, tam anlamıyla yetenekli veya beceriklilerin yönetimi anlamına gelen meritokrasi anlayışına yol açar. Liyakat yönetiminin hâkim olduğu toplumda, servet ve sosyal konum eşitsizlikleri, insanlar arasında eşitsiz beceri ve değer dağılımının yansımından başka bir şey değildir ya da bu eşitsizlikler, talih veya şans gibi insan kontrolünü aşan etkenlere dayanırlar. Böylesi bir toplum, sos-

yal olarak âdildir. Çünkü bu toplumda insanlar, cinsiyetlerine, derilerinin rengine veya dinlerine göre değil, beceri veya çalışma arzularına göre; ya da Martin Luther King'in ifadesiyle, "karakterlerinin içeriği" ne göre değerlendirilirler. Geniş anlamda, sosyal eşitlik âdil değildir. Çünkü bu eşitlik, eşit olmayan bireyleri eşitlermiş gibi telâkki eder.

Ancak liberal düşünürler adâletin bu türden geniş ilkelerinin pratikte nasıl uygulanması gerektiği hususunda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Klasik liberaller, hem iktisadî hem de ahlâkî zeminlerde katı bir liyakat yönetimi benimserler. Klasik liberaller iktisadî olarak, özendirici, teşvik edici şeylere olan ihtiyacı aşırı derecede vurgulamışlardır. Geniş ölçekli bir sosyal eşitsizlik, hem zengin hem de yoksullar için çalışmaya yönelik çok güçlü bir özendirici etkidir: Zenginlerin daha fazla servet edinebilme ihtimâli ve yoksulların sefaletten kurtulma yönündeki şiddetli arzuları. Bireyler servetlerini âdil bir şekilde edindiği veya aktardığı sürece, nihâi servet dağılımı ne kadar eşitsiz olursa olsun âdil olmalıdır. Daha yetenekli olanlar veya çok çalışanlar servetlerini "kazanırlar" ve tembellelere ya da beceriksizlere göre daha müreffeh bir hayatı hak ederler. Bu adâlet teorisi, 17. Yüzyıl'da John Locke (bkz. s. 54) tarafından oluşturulmuş ve daha çok Robert Nozick'in (bkz. s. 107) fikirlerinden etkilenen neo-liberaller tarafından 20. Yüzyıl'ın sonlarından beri daha da geliştirilmiştir.

Modern liberaller ise sosyal adâleti bir dereceye kadar, sosyal eşitliği ima eder şekilde ele almışlardır. Örneğin John Rawls, (bkz. s. 74) *A Theory of Justice (Bir Adâlet Teorisi, 1970)* adlı eserinde, iktisadî eşitsizliğin sadece toplumdaki en yoksulların menfaatine işlediğinde haklılaştırılabileceğini öne sürmüştür. Rawls gibi liberaller, âdil toplumun, bir refah sistemi aracılığıyla daha az iyi durumda olanların menfaatine refahın yeniden paylaştırıldığı toplum olduğu sonucuna varırlar. Sosyal adâletle ilgili böylesi farklı görüşler, liberalizm içindeki âdil toplumu gerçekleştirebilecek koşulların neler olduğuna ilişkin temel bir fikir ayrılığının yansımasıdır. Klasik liberallerin inancına göre, feodalizmin yerini alan piyasa ya da kapitalist ekonomi, her bireyin kendi değerlerine göre başarılı olabileceği sosyal koşulları yaratmıştır. Bunun aksine modern liberaller ise dizginlenmeyen kapitalizmin, bazılarını ayrıcalık bazılarını da zarar verecek şekilde yeni sosyal adâletsizlik biçimlerine yol açtığı inancını taşırlar.

Hoşgörü ve Farklılık

Liberal sosyal etiğin ayırt edici özelliği, ahlâkî, kültürel ve siyasî farklılığı kabul etme, bazı durumlarda da göklere çıkarma arzudur. Aslında çoğulculuk veya farklılığın köklerinin bireycilik ilkesiyle beraber insanoğlunun ayrı ve özgün yaratık olduğu varsayımında yer aldığı söylenebilir. Ancak liberal farklılık tercihi, çoğunlukla hoşgörü ile ilişkilendirilir. Hoşgörü, müsamaha, insanların bizim onaylamadığımız bir şekilde düşünme, konuşma ve eylemlerde bulunmalarına göz yumma istekliliği demektir. Bu, Fransız yazar Voltaire'in (1694-1778), "Söylediğin şeyden öğreniyorum ama senin bunu söyleme hakkını ölümüne savunacağım" ifadesinde yer almıştır. Hoşgörü, hem etik bir ideal hem de sosyal bir ilkedir. Hoşgörü, bir yandan kişisel özerklik amacını temsil ederken,

En geniş anlamıyla çoğulculuk, birçok şeyin varlığına, farklılık veya çeşitliliğe duyulan adanma inancıdır. Betimleyici bir terim olarak çoğulculuk, parti rekabetini (*siyasi* çoğulculuk), *etik* değerlerin çeşitliliğini (*ahlâki* çoğulculuk veya *değer* çoğulculuğu), kültürel inançların çeşitliliğini (*kültürel* çoğulculuk) vs. çağırıştırır. Normatif bir terim olarak ise çoğulculuk, farklılığın sıhhatli ve arzulanabilir bir şey olduğunu ileri sürer. Bunun nedeni olarak da genellikle farklılığın, bireysel özgürlüğü koruduğu ve tartışma, münakaşa ve anlayışı beslediği gösterilir. Aslında çoğulculuk, iktidarın seçkin veya yönetici sınıfın elinde yoğunlaşmadığını, geniş ölçüde toplumda orantılı olarak yayıldığını savunur. Bu şekildeki çoğulculuk genellikle, hükümete grup erişiminin geniş demokratik tepkiselliği teminat altına alması anlamında, bir “grup siyaseti” teorisi olarak görülür.

LIBERALİZM, YÖNETİM VE DEMOKRASİ

diğer yandan da insanların birbirlerine nasıl davranmaları gerektiğiyle ilgili kurallar koyar. Hoşgörünün liberal yorumu, John Milton (1608-1674) ve John Locke gibi yazarların, din özgürlüğünü savunma teşebbüsleriyle 17. Yüzyıl’da ortaya çıkmıştır. Locke, *A Letter Concerning Toleration* (*Hoşgörü Üstüne Bir Mektup*, [1689] 1963) adlı yazısında şöyle bir akıl yürütmeye başvurur: Yönetimin gerçek işlevi hayati, özgürlüğü ve mülkiyeti korumak olduğundan, böyle bir yönetimin “insanların ruhunun muhafazası”na burnunu sokma hakkı yoktur. Bu anlayış, liberaller için hayati önem taşıyan “kamusal” ve “özel” hayat alanları ayırımına ışık tutar. Hoşgörü, özel alan olarak görülen zeminlerdeki tüm meseleleri kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Ahlâki meselelerle ilgili olan din gibi alanlar, tamamen bireye terk edilmelidir. Sonuçta hoşgörü, negatif özgürlüğün teminatıdır.

J. S. Mill (bkz. s. 46), *On Liberty* (*Hürriyet Üstüne*, [1859] 1972) adlı eserinde, hoşgörünün bireysel olduğu kadar toplum açısından da önemine ışık tutan daha geniş bir haklılaştırma geliştirmiştir. Bireyin bakış açısından hoşgörü, öncelikle bireysel özerkliğin teminatı, dolayısıyla da, ahlâki kişisel gelişimin bir koşuludur. Bununla beraber hoşgörü, bir bütün olarak toplumun sağlığını ve sağlığını teminat altına almak için de bir zorunluluktur. İyi fikirler, kötü olanların yerini alacağından ve cehalet ilerlemeci bir tarzda bertaraf edileceğinden, “hakikat” sadece fikirlerin serbest piyasasında ortaya çıkabilir. Farklılık veya çeşitliliğin neticesi olarak, rekabet, tartışma ve münakaşa bundan dolayı sosyal ilerlemenin motorudur. Mill’e göre bu durum, demokrasinin ve çoğunluk her zaman haklıdır inancıyla bağlantılı olan “ahmak uyumculuğun” tehdidi altındadır. Sonuçta Mill ([1859] 1972) şu savı ortaya koyabilmiştir:

Bir kişi hâricinde tüm insanlık bir görüşü benimserse ve sadece bir kişi karşıt görüşe sahipse; insanlığın bu kişiyi susturmasının haklılığı, bu kişinin iktidar sahibi olduğunda tüm insanlığı susturmasından daha fazla değildir.

Hoşgörü ve farklılık fikrini anlayıp paylaşmak, temel çatışmalarla parçalanmış olmayan dengeli bir topluma ait liberal inançla da ilişkilidir. Bireyler ve sosyal gruplar çok farklı çıkarların pe-

Evrenselci Liberalizm	oğulcu Liberalizm
Evrensel akıl	Őüphecilik
Hakikat arayışı	Düzen arayışı
Temel değerler	Değer oğulculuğu
İnsan hakları	Kültürel haklar
Liberal-demokratik kültür	çok-kültürlölük
Liberal zafercilik	çoğulcu siyasal tarzlar

şinden gitmelerine rağmen liberaller, çatışan çıkarlar arasında derin bir uyum veya denge olduğunu kabul ederler. Örneğin, işçilerle işverenlerin çıkarları farklıdır: İşçiler daha iyi ücret, daha kısa çalışma saatleri ve iyileştirilmiş çalışma koşulları isterler; işverenlerin arzusu ise ücretler de dâhil olmak üzere tüm üretim maliyetlerini mümkün olan en düşük düzeyde tutarak kârlarını artırmaktır. Ancak bu çatışan çıkarlar aynı zamanda birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir: İşçilerin işe, işverenlerin de işgücüne ihtiyaçları vardır. Bir başka ifadeyle, her bir grup, bir diğerrinin amaçlarının gerçekleştirilmesi için zaruridir. Bireyler ve gruplar kendi çıkarlarının peşinden gidebilir ama doğal dengenin kendini kabul ettirme eğilimi vardır. Denge ilkesi, liberalizmi, çatışmacı toplum modeli geliştiren geleneksel sosyalizmden ve ahlâki, sosyal, kültürel farklılığı düzensizlik ve istikrarsızlıkla ilişkilendiren muhafazakârlıktan ayırır.

Tüm bunlara rağmen liberal hoşgörü, sınırsız bir çoğulculuk ve farklılığı ima etmez. Örneğin Locke (bkz. s. 54), hoşgörü ilkesinin, düşüncesine göre yabancı bir papaya sadakât gösteren ve bu yüzden de ulusal egemenlik için bir tehdit oluşturan Roma Katoliklerini kapsayacak kadar genişletilmesine hazır değildir. Daha genel bir ifadeyle hoşgörü, bizzat hoşgörüden uzak görüşlerle sınırlandırılabilir. Örneğin liberaller, demokratik olmayan siyasî partileri yasaklayan veya ırkçı görüşlerin ifadesini engelleyen yasaları desteklemeye hazırdırlar. Bu desteğin gerekçesi ise böylesi fikirlerin yayılması veya bu tür partilerin başarılarının liberal hoşgörünün varlığının sona ermesi anlamına geleceğidir. Buna rağmen liberaller, birçok durumda hoşgürsüzlüğün baskı altına alınmasına gerek olmadığına da inanmışlardır. J. S. Mill'in (bkz. s. 46) iddia ettiği gibi, açık tartışma-münazaranın değeri, "kötü" fikirlerin kötölüklerinin ifşa edilmesinden gelir. Bu da "iyi" fikirlerin hüküm sürmesi demektir. Tüm bunlardan dolayı hoşgörüye olan inanç, bir yazgı olarak, liberal teori ve değerlerin nihayetinde liberal olmayan alternatifler üzerinde zafer kazanacağı şeklindeki evrensel inanç ile ilgilidir.

Ancak 20. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren birçok liberal, hoşgörünün ötesine geçmiş ve ahlâki tarafsızlık fikrini benimsemiştir. Bu, liberalizm içinde evrenselcilikten çoğulculuğa doğru bir geçişin yansımasıdır. Yani liberaller, farklı ahlâki ve maddî önceliklere sahip insanların bir arada barış ve kazanç dolu bir hayatı sürdürebilecekleri koşulları yaratma arzusu çerçevesinde sürdürdükle-

ri temel bir değer kümesi arayışından vazgeçmişlerdir. Böylesi bir görüş, Isaiah Berlin'in ([1958] 1969) yazılarında açıkça ifadesini bulan, değerlerin çatışması insan hayatına içkindir, biçimindeki bir inanca dayanır. Kısaca insanların, hayatın nihaî amaçlarıyla ilgili olarak fikir ayrılığına düşmeleri zaruridir. Bu anlayış, liberal değerleri, sahip oldukları imtiyazlı konumlarından mahrum bırakabilir ama hoşgörü barındıran liberal kurumların, ahlâkî çoğulculuk bağlamında düzen ve istikrarı muhafaza edecek en iyi, belki de tek kurum olduğunun önemini de vurgular. Ancak liberalizm bir kere ahlâkî çoğulculuğu benimsediğinde bunu hâlâ liberal çerçevede barındırması oldukça zordur. Örneğin John Gray'e (1995b) göre, çoğulculuk; liberal değer, kurum ve rejimlerin artık meşruluk tekelinden yararlanamayacakları "post-liberal" bir konumu ima etmektedir.

LIBERALİZM, YÖNETİM VE DEMOKRASİ

Liberal Devlet

Liberaler, dengeli ve hoşgörölü bir toplumun, bireylerin ve gönüllü kuruluşların özgür eylemlerinin bir sonucu olarak doğal bir hâlde ortaya çıkacağına inanmazlar. İşte bu noktada liberaler, hem hukuku hem de yönetimi gereksiz gören anarşistlerle fikir ayrılığına düşerler. Liberaler her zaman, özgür bireylerin çıkarlarına uygun olduğunda diğerlerini sömürme, mallarını çalma hatta köleleştirme eğilimine girecekleri korkusunu taşırlar. Bireyler aynı zamanda, menfaatlerine uygun olduğunda, sözleşmeleri çiğneyebilirler veya göz ardı edebilirler. Bundan dolayı, bir kişinin özgürlüğü, diğerlerini suistimale uğratma ruhsatına dönüşme tehlikesini her zaman taşır; her bir kişinin hem toplumun diğer tüm üyelerine bir tehdit oluşturduğu hem de her bir kişinin toplumun diğer tüm üyelerinin tehdidi altında olduğu söylenebilir. Özgürlüğümüz, diğerlerinin ona tacizden alınmalarını gerektirir ve bunun karşılığında da diğerlerinin özgürlüğü, bize karşı teminat altında olmalıdır. Geleneksel olarak liberaler, böylesi bir korumanın ancak toplumdaki tüm birey ve grupları kısıtlama yeteneği olan egemen bir devlet tarafından sağlanabileceğine inanırlar. Bundan dolayı özgürlük, John Locke'un da belirttiği gibi sadece "hukukun boyunduruğu"nda varolabilir; "hukuk olmayan yerde, özgürlük de olmaz."

Bu iddia aynı zamanda, toplum sözleşmesi teorilerinin de zeminini oluşturur. Liberalere göre, bireyin devlete karşı siyasal yükümlülüklerini açıklayan bu teoriler, Thomas Hobbes (bkz. s. 88) ve John Locke gibi 17. Yüzyıl düşünürleri tarafından geliştirilmişlerdir. Hobbes ve Locke, devletsiz bir toplumda, "doğa durumu" olarak adlandırdıkları dönemde, yani yönetim oluşmadan önceki devirde hayatın neye benzediğine ilişkin bir tablo çizerler. Bireyler bencil, tamahkâr ve iktidar arayışında olduklarından, doğa durumunun tipik özelliği, herkesin herkesle sonu gelmez bir iç savaş hayatasıdır. Böyle bir durumda insan hayatı, Hobbes'un ifadesiyle, "yalnız, sefil, iğrenç, hayvani ve kısa" olacaktır. Hobbes ve Locke'un iddiasına göre, bunun bir sonucu olarak, rasyonel birey-

John Locke (1632-1704)

İngiliz filozof ve siyasetçi. Locke, Somerset'te doğdu ve birinci Shaftesbury Kontu Anthony Ashley Cooper'ın sekreteri olmadan önce Oxford'da tıp tahsili yaptı. Siyasal görüşleri, İngiliz Devrimi'nin arka planına karşıt olarak gelişti ve bu devrimle şekillendi.

Genellikle erken dönem liberalizminin kilit düşünürlerinden biri olarak görülen Locke, tutarlı bir mutlakiyetçilik karşıtıdır ve sıkça 1688'de anayasal monarşiyi kuran "Şanlı Devrim"i filozofu olarak gösterilir. Locke, insanların doğaları gereği eşit ve özgür olduklarını kabul etse de, mülkiyet haklarına öncelik vermesi, modern anlamda siyasal eşitlik veya demokrasiyi benimsemesini engellemiştir. Locke'un siyasetle ilgili en önemli eserleri, *A Letter Concerning Toleration* (Hoşgörü Üstüne Bir Mektup, 1689) ve *Two Treatises of Government*'tir (Hükümet Üzerine İki İnceleme, 1690).

ler egemen bir yönetim oluşturmak üzere bir anlaşmaya, "toplumsal sözleşme"ye varırlar. Bu egemen yönetim olmaksızın düzenli ve istikrarlı bir hayat mümkün olamaz. Tüm bireyler, bir hukuk sistemi oluşturmak adına özgürlüklerinin bir kısmını feda etmenin onların menfaatine olduğunu fark ederler; aksi takdirde, hakları, dahası hayatları süreklilik arz eden bir tehdit altında olacaktır. Hobbes ve Locke, bu "sözleşme"nin tarihsel bir kurgu olduğunun farkındaydılar. Zaten toplumsal sözleşme iddiasının birinci amacı, egemen bir devletin birey için önemini gözler önüne sermektir. Başka bir ifadeyle Hobbes ve Locke, bireylerin, sadece bir devletin sağlayabileceği güvenliğe minnettar kalarak ve de yönetimle beraber hukuka saygı duyarak bu tarihsel kurgu sanki gerçekleşmiş gibi davranmalarını dilemektedirler.

Toplum sözleşmesi teorisi özelde devlete, genelde de siyasal otoriteye yönelik çok sayıda liberal tutumu somutlaştırmıştır. Bu teori öncelikle, siyasal otoritenin "aşağıdan" yukarıya doğru olduğu izlenimini vermektedir. Devlet, bireyler tarafından bireyler için oluşturulur ve bu bireylerin ihtiyaçları ile çıkarlarına hizmet etmek için varolur. Yönetim, yönetilenlerin rızası veya sözleşmesinden doğar. Bu, yurttaşların tüm yasalara karşı mutlak bir yükümlülüklerinin ya da her türden yönetim biçimini kabul etme zorunluluklarının olmadığı anlamına gelir. Yönetim, yönetilenlerin yaptığı bir sözleşmeye dayanıyorsa, bizzatıhi yönetimin kendisi sözleşmenin şartlarına uymayabilir. Yönetimin meşruluğu kaybolduğunda, insanlar başkaldırma hakkına sahip olurlar. Bu ilke, *Two Treatises of Government* (Hükümet Üzerine İki İnceleme, [1690] 1962) adlı eserinde Locke tarafından geliştirilmiş ve 1688 Şanlı Devrimi'ni haklılaştırmak üzere kullanılmıştır. Bu devrimle Britanya'da II. James tahttan indirilmiş ve William ile Marry'nin idaresinde anayasal bir monarşi kurulmuştur. Aynı anlayış, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde Thomas Jefferson (bkz. s. 62) tarafından da dile getirilmiştir. Bu bildirgeye göre, yönetim mutlak bir despotizme dönüştüğünde, "halkın bu yönetimi değiştirme veya ortadan kaldırma hakkı vardır."

İkinci olarak, toplum sözleşmesi teorisi devleti toplumda tarafsız bir hakem olarak resmeder. Devlet, kitleleri sömürmek isteyen ayrıcalıklı elit tarafından değil, tüm halkın taraf olduğu bir söz-

leşmeyle meydana getirilir. Bundan dolayı devlet, tüm yurttaşların çıkarlarını somutlaştırır ve bireyler ya da gruplar arasında çatışmalar söz konusu olduğunda tarafsız bir hakem olarak harekete geçer. Örneğin bireyler, diğerleriyle yaptıkları sözleşmeleri çiğnerlerse devlet, “oyunun kuralları”nı gündeme getirir ve sözleşmenin şartlarını uygulamaya koyar. Tabii ki bunu yaparken sözleşmenin tüm taraflarının bu sözleşmeye gönüllü olarak katılımlarının ve her şeyi tam olarak bilmelerinin sağlanması gerekir. Böyle bir hakem için zorunlu olan özellik ise eylemlerinin tarafsız olması veya böyle görülmesi gerekir. Sonuçta liberaller devleti, toplumda rekabet hâlindeki birey ve gruplar arasındaki tarafsız hakem olarak görürler.

Anayasal Yönetim

Liberaller devletin gerekliliğine inanmışlarsa da, onun bünyesinde barındırdığı tehlikelerin de farkındadırlar. Liberallerin bakış açısına göre, bütün devletler birey karşısında potansiyel zordadır. Bu görüş bir yandan, devletin iktidarı kullanması ve dolayısıyla, bireysel özgürlüğe dâimi bir tehdit yöneltmesi üzerine kuruluyken; diğer yandan da liberallere özgü iktidar korkusunun bir yansımasıdır. İnsanoğlu kendi kendini gözeten bir yaratık olduğundan, iktidarı –başkalarının davranışlarını etkileme becerisi– ele geçirdiğinde bu iktidarı doğal olarak diğerlerinin pahasına kendi menfaati için kullanacaktır. Basitçe ifade etmek gerekirse, liberallere göre, bencillik artı iktidar yozlaşmaya eşittir. Bu anlayış, Lord Acton’un meşhur uyarısında şöyle yer alır: “İktidar yozlaştırır; mutlak iktidar mutlaka yozlaştırır” ve Acton şu sonuca varır: “Büyük adamlar, neredeyse her zaman kötü adamlardır.” Bunlardan dolayı liberaller, keyfi yönetim korkusu taşırlar ve sınırlı yönetim ilkesini benimserler. Yönetim, anayasal sınırlamaların konması ve bir sonraki bölümde ele alınacak demokrasiyle sınırlandırılabilir, uysallaştırılabilir veya evcilleştirilebilir.

Anayasa, yönetimin çeşitli kurumları arasındaki görev, yetki ve işlevleri tahsis etme arayışındaki kurallar kümesidir. Bundan dolayı anayasa, yönetimin bizatihi kendisini yöneten kuralları oluşturur. Aslında anayasa tam anlamıyla hem yönetim iktidarının boyutlarını tanımlar hem de bu iktidarın kullanımını sınırlar. Anayasalcılığa yönelik desteğin iki biçimi vardır. Birincisi, yönetsel organların ve siyasetçilerin iktidarı, dışsal ve genellikle de yasal mecburiyetlerin devreye sokulmasıyla sınırlandırılabilir. Bunlardan en önemlisi, yazılı anayasa olarak bilinen anayasalardır. Bu anayasalar, tek bir yetki belgesi içinde yönetsel kurumların sorumluluklarını ve ana yetki dağılımını yasal bir düzene bağlar. Sonuçta yazılı bir anayasa, “üst” yasayı oluşturur. Bu türden belgelerin ilki, 1787 yılında yazılan Birleşik Devletler Anayasası’dır. 19. ve 20. Yüzyıl boyunca da Birleşik Krallık, İsrail ve Yeni Zelanda hâric, tüm liberal demokrasiler yazılı anayasaları benimsemişlerdir. Birçok durumda da, birey ile devlet arasındaki ilişkinin yasal olarak tanımlanmasını mümkün kılarak, birey haklarını sağlam bir şekilde konuşlandıran haklar bildirgeleri vardır. Örneğin, Birleşik Devletler Anayasası’nda yapılan ilk on ıslahat birey haklarını listelemiş ve bu ıslahatların hepsi müştereken “Haklar Bildirgesi” olarak adlandırılmıştır. Bunun bir benzeri, “İnsan Hakları Bildirgesi” (1789), Fransız Devrimi esna-

Dar anlamda anayasalcılık, bir anayasanın varlığının neden olduğu sınırlı yönetim uygulaması demektir. Bu anlamda, yönetsel kurumlar ve siyasal süreç etkin bir şekilde anayasal kurullarla sınırlandırıldığında anayasalcılığın varlığından bahsedilebilir. Daha geniş anlamda ise anayasalcılık, yönetsel iktidar üzerinde dışsal ve içsel frenler yerleştirilerek özgürlüğü koruma arzusu yansıtan siyasî değer ve amaçlar kümesine karşılık gelir. Bu da tipik olarak, bir sisteme bağlanmış anayasa, bir haklar bildirgesi, güçler ayrılığı, iki-meclislilik ve federalizm ya da adem-i merkezîyetçilik gibi amaçları barındıran anayasal/kurucu koşullara ait destekle ifadesini bulur. Sonuçta anayasalcılık, siyasal liberalizmin bir türüdür.

sında benimsemiştir. Birleşik Krallık'ta olduğu gibi ne yazılı anayasaların ne de haklar bildirgesinin yer almadığı durumlarda liberaller, yönetsel iktidarın frenlenmesinde, hukukun üstünlüğü ilkesini gündeme getirerek yazılı hukukun önemini vurgularlar. Bu durum, 19. Yüzyıl'da Almanya'da kullanılan *Rechtsstaat* (hukukla yönetilen devlet) kavramında açıkça ifadesini bulmuştur.

İkinci olarak, anayasalcılık, siyasî iktidarı, belli başlı kurumlar arasında dağıtan ve bir “denge ve fren” şebekesi oluşturan içsel sınırlamaların devreye girmesiyle tesis edilebilir. Fransız siyaset felsefecisi Montesquieu'nun (1689-1775) da belirttiği gibi, “iktidar, iktidarın gemi, freni olmalıdır.” Liberal niteliği olan tüm siyasî sistemler bir ölçüde içsel parçalanma sergilerler. Bu da ancak, bizatihi Montesquieu tarafından öne sürülen güçler ayrılığı öğretisinin uygulanmasıyla mümkün olur. Bu öğretiye göre, yönetimin yasama, yürütme ve yargı iktidarı üç bağımsız kurum tarafından kullanılmalıdır. Böylece tüm birey veya küçük grupların diktatörevî bir şekilde iktidarı ele geçirmesi engellenecektir. Örneğin ABD'deki başkanlık sistemi Kongre, Başkanlık ve Yüksek Mahkeme arasındaki katı güçler ayrılığına dayanır. Yargının bağımsızlığı ilkesi, tüm liberal demokrasilerde saygı görür. Yargı, hem anayasal hem de yazılı hukukun anlamını yorumladığından ve bundan dolayı da bizatihi yönetimin yetkilerini gözden geçirdiğinden bireyi devlete karşı koruyacaksa, biçimsel bir bağımsızlığa sahip olmalı ve siyasî açıdan tarafsız kalmalıdır. Yönetsel iktidarı parçalayan diğer aygıtlar kabine hükümeti (başbakanın gücünü frenler), parlâmenter hükümet (yürütme organının gücünü frenler), iki-meclislilik (her bir yasama organının gücünü frenler) ve federalizm, yetki devri, yerel yönetim (merkezi yönetimin gücünü frenler) gibi bölgesel bölünmelerdir.

Demokrasi

“Demokrasi” teriminin kökleri, Antik Yunan'a kadar uzanır. Sonu “krasi” ile biten diğer kelimeler –otokrasi, aristokrasi, bürokrasi vs.– gibi demokrasi de Yunanca iktidar veya yönetim anlamına gelen *kratos* kelimesinden türemiştir. Demokrasi, “*demos* tarafından yönetim”i ifade etmektedir. Burada *demos*, başlangıçta “yoksullar”ı veya “halk yığını”nı ima eden halk anlamına gelmektedir. Daha

modern bir demokratik görüş, Abraham Lincoln'un 1860 Gettysburg Konuşması'nda yer almıştır. Bu konuşmada "halkın, halk için, halk tarafından yönetimin" in erdemleri öve öve bitirilememiştir. Ancak demokrasi tartışmalı bir kavramdır: Üzerinde hemfikir olunmuş, tartışmasız bir demokrasi tanımı yoktur; birbiriyle çekişen birtakım tanımlar vardır. Bundan dolayı, tek bir demokratik yönetim modeli söz konusu değildir, aksine rekabet hâlinde birtakım uyarlamalar söz konusudur. Tarihsel olarak, bu uyarlamaların en başarılısı liberal demokrasi olmuştur. 20. Yüzyıl itibarıyla liberal demokrasinin, güçlü rakiplerini alt ettiği görülür. Ancak liberal demokratik siyasal sistemler melez bir nitelik arz eder: Bu sistemler, iki farklı özelliği bünyesinde barındırır; birisi liberal, diğeri de demokratik niteliklidir. Liberal öge, sınırlı yönetime olan inancı, demokratik öge de halkın yönetimine bağlılığı yansıtır. Bir demokrasi modeli olarak liberal demokrasinin üç ana özelliği vardır:

- ▶ Liberal demokrasi, temsili ve dolaylı demokrasi biçimidir. Siyasî iktidar, biçimsel eşitlik temelinde –"tek kişi tek oy; tek oy tek değer"– gerçekleştirilen düzenli seçimlerdeki başarıyla elde edilir.
- ▶ Bu demokrasi, rekabet ve seçim tercihine dayalıdır. Bu, geniş oranda çatışan inançlara, sosyal felsefelere, rekabet hâlindeki siyasî hareketlere ve partilere hoşgörü anlamına gelen siyasî çoğulculukla (bkz. s. 51) temin edilir.
- ▶ Bu demokrasinin belirgin özelliği, devlet ile sivil toplumun arasına belirgin ayırım koymasındır. Bu durum, iktisadi hayatın kapitalist veya piyasa örgütlenmesiyle, özerk çıkarlar ve grupların varlığıyla ve de yönetsel iktidar üzerindeki içsel ve dışsal frenler aracılığıyla muhafaza edilir.

Liberal demokrasinin melez doğası, liberalizm içinde demokrasiye yönelik ciddi bir belirsizliği yansıtır. Bu belirsizlik, birçok açıdan bireyciliğin (bkz. s. 45) çatışan olası etkileriyle şekillenmiştir. Çünkü bireycilik, hem kolektif (müşterek) bir iktidar korkusu barındırır hem de siyasî eşitlik inancına yol açar. 19. Yüzyıl'da liberaller, demokrasiyi genellikle tehditkâr veya tehlikeli bir şey olarak görmüşlerdir. Bu açıdan, 19. Yüzyıl liberalleri, demokrasiyi, erdem ve mülkiyet pahasına sürülerin yönetim sistemi olarak gören Platon ve Aristoteles gibi daha önceki siyasî teorisyenlerin görüşlerini tekrarlamışlardır. Ana liberal hassasiyet, demokrasinin bireysel özgürlüğün düşmanına dönüşebilmesi ihtimâlidir. Bu hassasiyet de, "halk"ın tek başına bir varlık olmaması, daha ziyade, farklı fikir ve çatışan çıkarlara sahip olan bir birey ve grup toplamı olması gerçeğinden doğar. Çatışma için sunulan "demokratik çözüm", sayılara başvurma ve çoğunluğun yönetimi ilkesinin uygulanmasıdır. Yani "çoğunluğun veya en yüksek sayıdakilerin iradesi azınlığın iradesi üzerinde hâkim olmalıdır" ilkesi. Sonuçta demokrasi, %51'in yönetim inisiyatifine kalmaktadır. Fransız siyasetçi ve sosyal yorumcu Alexis de Tocqueville (1805-1859), bu durumla ilgili olarak meşhur "çoğunluğun zorbalığı" şeklindeki tasviri yapmıştır. Bu durumda, bireysel özgürlük ve azınlık hakları halk adına çığnenebilir. James Madison, 1787'deki Philadelphia ABD Anayasa Kongresi'nde benzer görüşleri açıkça dile getirmiştir. Madison, çoğunluğun zorbalığına karşı en iyi savunmanın bir denge fren

James Madison (1751-1836)

ABD'li devlet adamı ve siyaset teorisyeni. Virginialı Madison, 1774 ve 1775 Anayasa Kongre-ri'nde ateşli bir Amerikan milliyetçiliği savunucusuydu. 1778 Anayasa Kongresi'nin toplanmasında katkısı oldu ve Anayasa'nın yazılmasında başrollerden birini oynadı. Madison, 1801-1809 yılları arasında Jefferson'un bakanı olarak hizmet etti ve 1809-1817 döneminde ABD'nin dördüncü başkanı olarak görev yaptı.

Madison, çoğulculuk ve bölünmüş yönetimin önde gelen savunucularındı. Federalizm, iki-meclislilik ve güçler ayrımının ABD yönetiminin temeli olarak benimsenmesini ısrarla vurguladı. Madisoncu anlayış, zorbalığa karşı direnmenin birincil aracı olarak denge ve fren mekanizmalarını ön plana çıkardı. Ancak görevdeyken Madison, ulusal yönetimin iktidarını güçlendirme yönünde çaba gösterdi. Siyasetle ilgili en ünlü yazıları, Anayasa'nın onaylanması için mücadele veren *The Federalist'e* (1787-1788) yaptığı katkılardır.

şebekesi olacağını öne sürmüştür. Bu şebeke, yönetimi, rekabet hâlindeki azınlıklara karşı duyarlı olmaya ve mülkiyet sahibi azınlığı mülkiyetsiz kitlelerle karşı korumaya sevk edecektir.

Liberaller, demokrasiyle ilgili tereddütlerini sadece çoğunluğun yönetimi tehlikesinden dolayı değil, modern sanayi toplumlarındaki çoğunluğun oluşum biçiminden dolayı da dile getirirler. Örneğin, J. S. Mill'e (bkz. s. 46) göre, siyasal erdem in paylaşımı eşitsizdir ve geniş oranda eğitime bağlıdır. Eğitimsizlerin dar sınıfsal çıkarlara göre hareket etme eğilimi daha fazladır. Aksine eğitilmişler, başkalarının iyiliği için tecrübe ve erdemlerini kullanabilirler. Mill, bundan dolayı, seçilmiş siyasetçilerin, seçmenlerinin görüşlerini yansıtmaktan ziyade, kendi adlarına konuşmaları hususunda ısrarcıdır. Mill ayrıca, çoğul nitelikli bir oy sistemi önerisi yapmıştır. Bu sisteme göre, okuma yazma bilmeyenlerin oy hakkı ellerinden alınmalı ve eğitim düzeyi ya da sosyal konumlarına bağlı olarak bazı insanlara bir, iki, üç veya dört oy tahsis edilmelidir. İspanyol sosyal bilimci Ortega y Gasset (1883-1955), *La Rebelión de las masas* (*Kitlelerin İsyanı*, 1930) adlı eserinde, bu korkuları daha dramatik bir tarzda dile getirir. Gasset, kitle demokrasisinin ortaya çıkmasının, medenî toplum ve ahlâkî düzenin yıkılmasına yol açtığı uyarısını yapar. Çünkü böylece, kitlelerin en temel içgüdülerine hitap edilerek otoriter yöneticilerin iktidara gelmelerinin önü açılmıştır.

Ancak 20. Yüzyıl'da, birtakım öğretilere ve iddialara dayalı olsa da liberallerin büyük bir bölümü, demokrasiyi bir erdem olarak görmeye başlamışlardır. Demokrasi için başvuru olan ilk liberal haklaştırma teşebbüsü, rızaya ve yurttaşların kendilerini yönetimin tecavüzlerinden koruyacak araçlara sahip olmaları gerektiği fikrine dayandırılmıştı. 17. Yüzyıl'da John Locke (bkz. s. 54), oy hakkının mülkiyet sahiplerini kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunarak, sınırlı bir korumacı demokrasi teorisi geliştirmiştir. Çünkü mülk sahipleri, doğal haklarını yönetime karşı ancak bu durumda savunabileceklerdir. Eğer yönetim vergilendirme aracılığıyla mülkiyeti kamulaştırma iktidarına sahipse, o zaman yurttaşlar da vergi koyan organı, yani yasamanın oluşumunu denetleyerek kendilerini koruma hakları vardır. Bu fikir, Amerikan Devrimi boyunca, "Temsil yoksa vergi

Liberaller, demokrasiyi, bireyci terimler çerçevesinde oy sandığında ifadesini bulan rıza olarak görürler. Yani demokrasi, düzenli ve rekabete açık seçimler ile aynı şeymiş gibi görülür. Demokrasi bir yandan iktidarın kötüye kullanımını engellemektedir ama çoğunluğun zorbalığının engellenmesi adına, her zaman anayasal bir çerçevede işletilmelidir.

Muhafazakârlar, liberal demokratik yönetimi benimsemektedirler ama bu demokrasi, mülkiyeti ve geleneksel kurumları, terbiye görmemiş "halk yığını"nın iradesinden korunma ihtiyacını karşılayacak nitelikleri barındırmalıdır. Ancak Yeni Sağ, temsili demokrasiyle aşırı müdahaleci yönetim ve iktisadî durgunluk meseleleri arasında ilişki kurmaktadır.

Sosyalistler, geleneksel olarak, halkın katılımına dayalı radikal bir demokrasi şeklini benimserler. Kapitalist demokrasi olduğu gerekçesiyle liberal demokrasiyi dışlayan sosyalistler, iktisadî hayatı kamusal denetim altına alma arzusu taşırlar. Ancak şimdiki modern sosyal demokratlar, liberal demokratik yapılara sâdık kalmada şüphe etmezler.

Anarşistler, doğrudan demokrasiyi savunurlar ve süreklilik arz eden halkçı katılımı beraber radikal adem-i merkezîyetçilik vurgusu yaparlar. Temsili demokrasi, seçkin tahakkümünü örtme ve kitleleri baskıya boyun eğdirmeye teşebbüslerini gizleyen sahte bir görüntüden başka bir şey değildir.

Faşistler, totaliter demokrasi dairesindeki fikirleri benimserler. Hakikî bir demokrasinin mutlak diktatörlük olduğu düşüncesini taşırlar. Çünkü önder, ideolojik bilgeliği tekeline alabilir ve yalnızca bu lider tek başına halkın gerçek çıkarlarını dillendirebilir. Bu yüzden parti ve seçim rekabeti, yozlaşmış ve kokuşmuştur.

Ekolojistler, çoğunlukla radikal ya da katılımcı demokrasiyi desteklerler. "Koyu" Yeşiller, özel bir temsili demokrasi eleştirisi geliştirmişlerdir. Bu eleştiri temsili demokrasiyi, mevcut kuşağın (bu yönde oy hakkı olmaksızın) çıkarlarını gelecek kuşaklara, diğer türlere ve doğaya bir bütün olarak dayatma aracı gibi tanımlar.

de yok" sloganında yer almıştır. Jeremy Bentham (bkz. s. 64) ve James Mill (1773-1836) gibi faydacı teorisyenler demokrasi nosyonunu, evrensel oy hakkı çerçevesinde birey için bir koruma biçimi olarak gündeme getirmişlerdir. Faydacılık (bkz. s. 63), bireylerin haz arayışında oldukları ve elemden kaçındıkları inancına dayanır. Böyle bir durumda bireyler, kendilerinin tanımladıkları çıkarları sürdürme veya savunma adına oy verecektir. Bentham'a göre, "en yüksek sayıdaki kişinin en üst düzeydeki mutluluğu"nu tesis etmenin tek yolu işte bu evrensel oy hakkıdır. (Bentham'ın zamanında sadece erkeklerin oy hakkı tasavvur ediliyordu). Ancak demokrasiyi, koruyucu birtakım zeminlerde haklılaştırmak, aynı zamanda sadece nitelikli bir demokratik yönetime destek sağlar. Nihai olarak, koruyucu demokrasi yurttaşlarına, tercih ettikleri bir hayatı sürdürebilecekleri en geniş hayat alanını sunmayı amaçlar. Böylece de bu demokrasi, asgarî yönetim müdahalesi çağrışımını yapar.

Daha radikal bir demokrasi anlayışı ise siyasal katılımın erdemleriyle ilgilidir. Bu anlayış, J.-J. Rousseau'nun (bkz. s. 170) fikirlerini çağırıştırır ama J. S. Mill'in eserlerinde liberal bir yoruma tâbi tutulur. J. S. Mill bir anlamda, demokrasiye karşı liberal tutumun belirsizliğini özetlemektedir. Dizinlenmemiş biçimiyle demokrasi, zorbalığa yol açmaktadır ama demokrasinin yokluğunda da

cehalet ve vahşilik hüküm sürmektedir. Mill'e göre, demokrasinin asıl erdemi, insanî kapasitelerin "en üst düzeyde ve en uyumlu şekilde" gelişimini sağlamasıdır. Yurttaşlar, siyasal hayata katılımı beraber, anlayışlarını geliştirir, hassasiyetlerini güçlendirir ve kişisel gelişimin daha üst düzeylerine ulaşabilirler. Bu türden bir gelişmeci demokrasi anlayışı, demokrasiyi öncelikle eğitimsel bir tecrübe olarak ele alır. Sonuçta Mill, siyasal eşitliği reddetse de, oy hakkının okur yazar olmayanlar hâriç herkesi, zamanla da (dönemine göre radikal bir tutumla) kadınları kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmuştur.

Ancak 20. Yüzyıl'dan beri demokrasiye ilişkin liberal teoriler, rıza ve katılımdan ziyade toplumda daha fazla uzlaşma ihtiyacını vurgulama eğilimine girmişlerdir. Bu durum, çoğulcu teorisyenlerin eserlerinde açıkça görülmektedir. Çoğulcu yaklaşım, esas siyasî aktörlerin bireyler değil, örgütlü gruplar olduğunu ileri sürmüş ve modern sanayi toplumlarını, çatışan çıkarların belirlediği büyüyen bir karmaşa olarak tanımlamışlardır. Bu bakış açısından demokrasinin câzibesi, karmaşık ve akışkan modern toplumlarda dengeyi muhafaza etme yeteneğine sahip yegâne yönetim sistemi olmasından kaynaklanmaktadır. Demokrasi, rekabet hâlindeki gruplara siyasî bir soluk verdiği sürece, bu grupları siyasal sisteme bağlar ve böylece siyasî istikrarı sürdürür. Ancak bu anlayış, daha mutevazı demokrasi teorilerini gündeme getirmiştir. Amerikalı siyaset bilimciler Robert Dahl (d. 1915) ve Charles Lindblom modern demokratik sistemleri, tüm yurttaşlardan farklı çoğunluk tarafından yönetim anlamına gelen "poliarşiler" olarak tanımlamışlardır. Poliarşinin tipik özelliği, yurttaşlığın göreceli olarak yetişkinlerin büyük oranını kapsayacak şekilde genişletilmesi ve bu yurttaşların, iktidardan düşürecek şekilde oy vermekle hükümet yetkililerine muhalif olma haklarının varlığıdır. Bu, klasik, halkın kendini yönetmesi ilkesi için yeterli olmasa da, halka karşı duyarlı olma ve sorumluluk, tutarlı bir düzey sağlama açısından çok önemli avantajlara sahiptir.

KLASİK LIBERALİZM

Klasik liberalizm, liberal geleneğin ilk dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Klasik liberal fikirler, feodalizmden kapitalizme geçiş döneminde gelişmeye başlamış ve 19. Yüzyıl'daki sanayileşme sürecinin başlarında yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Bundan dolayı, klasik liberalizm zaman zaman "19. Yüzyıl liberalizmi" olarak da adlandırılır. Klasik liberalizmin beşiği, kapitalist ve sanayi devrimlerin en ileri düzeylere ulaştığı ülke olan Birleşik Krallık'tır. Klasik liberalizmin benimsediği fikirler, dünyanın diğer bölgelerine göre Anglo-Sakson ülkelerde özellikle de Birleşik Krallık ve ABD'de daha derin kökleşmiştir. Ancak klasik liberalizm sadece, şu anda tarihsel açıdan ilgi duyulan liberalizmin 19. Yüzyıl'da aldığı şekil demek değildir. Aslında klasik liberalizmin ilke ve teorileri, 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısından günümüze kadar artan bir çekiciliğe sahip olmuştur. Neo-klasik liberalizm ya da neo-liberalizm başlangıçta Birleşik Krallık ve ABD'de oldukça fazla etkili olsa da, kısmen de küreselleşmenin köruklemesiyle, çok daha geniş bir etki alanına sahip olmuştur.

Klasik liberal fikirler çeşitli şekiller almıştır ama bazı ortak özelliklere de sahiptirler. Öncelikle,

klasik liberaller bencil bireyciliği kabul ederler. Klasik liberaller insanoğlunu, kendi ayakları üzerinde durabilme kapasitesi çok yüksek ve rasyonel olarak bencil çıkarlarının peşinde koşan yaratıklar olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı, geniş oranda kendi kendine yeten bireyler toplamından oluşan atomistik bir toplum anlayışı vardır. Bu da, toplumların özelliklerinin insan doğasının daha derinlerinde yatan özelliklere kadar geri götürülebileceği anlamı taşır. İkinci olarak, klasik liberaller negatif özgürlüğe inanırlar. Birey, başkalarının zorlamasına veya müdahalesine tâbi olmadan yalnız bırakıldığı sürece özgürdür. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu anlamdaki özgürlük, birey üzerinde dışarıdan herhangi bir sınırlamanın olmamasıdır. Üçüncü olarak, en iyi ihtimâlle devlet, Thomas Paine'nin ifadesiyle “zorunlu bir kötü”dür. Devlet, en azından düzenin varlığı için gerekli olan koşulların temelini attığından zorunlu; topluma müşterek bir iradeyi dayatması ve bireyin sorumluluklarıyla özgürlüğünü sınırlaması nedeniyle de kötüdür. Sonuçta klasik liberaller, Locke'un (bkz. s. 54) kullandığı mecaz ifadeyle “gece bekçisi” gibi çalışan minimal (asgari) bir devleti onaylarlar. Bu bakış açısına göre, devletin yükleneceği en iyi rol, toplumu dışarıdan gelen saldırılara karşı korumakla beraber, ülke içi düzenin sağlanıp muhafaza edilmesi ve sözleşmelere uyulması için zor kullanmayla sınırlıdır. Son olarak da klasik liberaller, geniş ölçüde olumlu bir sivil toplum görüşünü benimserler. Sivil toplum, “zorlama alanı” olan devletle mukayese edildiğinde sadece bir “özgürlük alanı” olarak görülmekle kalmaz, aynı zamanda denge ilkesinin yansıması olarak da görülür. Bu, kendi kendini düzenleyen piyasa ekonomisi anlayışına olan liberal inançta açıkça ifadesini bulur. Tüm bunlarla beraber klasik liberalizm, çeşitli öğretisi (doktrin) ve teorilerden yararlanır. Bunlar arasında en önemlileri şunlardır:

- ▶ Doğal haklar teorisi
- ▶ Faydacılık
- ▶ İktisadi liberalizm
- ▶ Sosyal Darwinizm
- ▶ Neo-liberalizm

Doğal Haklar Teorisi

İngiltere'deki John Locke (bkz. s. 54) ve Amerika'daki Thomas Jefferson gibi 17. ve 18. Yüzyıl'ın doğal haklar teorisyenlerinin liberal ideoloji üzerinde önemli etkileri olmuştur. Modern siyasi tartışma, “haklar”a ve “haklar”a sahip olma iddialarına yapılan göndermelerle doludur. En basit anlamıyla hak, belli bir şekilde faaliyette bulunma veya muamele görme hakkıdır. Bu türden haklar nitelik olarak ahlâki ya da yasal olabilir. Locke ve Jefferson'a göre haklar, insanlara doğa veya Tanrı tarafından bahşedilmiş olmaları anlamında “doğal”dır. Doğal haklar günümüzde daha çok, insan hakları olarak adlandırılırlar. Jefferson'un ifadesiyle bu haklar, “devredilemez” niteliktedirler. Çünkü insanlar bu hakları sadece insan olma erdemleriyle hak ederler: Yani bu haklar, insandan ko-

Thomas Jefferson (1743-1826)

ABD'li siyaset felsefeci ve devlet adamı. Virginialı zengin bir çiftlik sahibi olan Jefferson, 1775'te İkinci Kıta Kongresi'nde delegelik ve 1779-1781 yılları arasında Virginia Valiliği yaptı. 1789-1794 yılları arasında ilk Devlet Bakanı olarak görev yaptı ve 1801-1809 yıllarında ABD'nin üçüncü başkanı oldu. Jefferson, Bağımsızlık Bildirgesi'nin asıl yazarı olmakla beraber, çok sayıda mektup ve konuşma metni de yazmıştır.

Jefferson, demokratik bir toprak reformu uygulaması geliştirmiştir. Bu uygulamada doğal aristokrasi yönetimiyle, sınırlı yönetim ve *laissez-faire*'in harmanlandığı bir arayışa girmiştir. Jefferson ayrıca, sosyal reforma sıcak bakmış, halk eğitiminin genişletilmesini, köleliğin kaldırılmasını (kendisi de köle sahibi olmasına rağmen) ve iktisadi eşitliği desteklemiştir. ABD'de Jeffersonianizm, güçlü merkezi yönetime karşı direnci, bireysel özgürlük-sorumluluk ve devletin haklarına yapılan vurguyu ifade etmektedir.

parılamaz. Sonuçta doğal haklar, gerçek bir insanî varoluşu sürdürebilmenin zorunlu koşullarının oluşturulabilmesi çerçevesinde düşünülürler. Locke'a göre, bu türden üç hak vardır: "Hayat hürriyet ve mülkiyet." Jefferson, mülkiyeti Tanrı vergisi ya da doğal bir hak olarak kabul etmez ve daha ziyade, insanların işini kolaylaştırmak için ortaya konduğunu düşünür. Bundan dolayı Jefferson, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde devredilemez haklar olarak "hayat, hürriyet ve mutluluk arayışı"na yer verir.

Doğal haklar ya da insan hakları fikri, liberal düşüncüyü çeşitli şekillerde etkilemiştir. Örneğin, bu türden haklara verilen ağırlık, Thomas Hobbes (bkz. s. 88) gibi otoriter düşünürleri John Locke gibi ilk dönem liberallerinden ayırır. Daha önce de belirtildiği gibi hem Hobbes hem de Locke yönetimin "toplum sözleşmesi" aracılığıyla oluşturulduğuna inanırlar. Ancak İngiliz İç Savaşı döneminde yazılan *Leviathan* ([1651] 1968) adlı eserinde Hobbes, sadece güçlü bir yönetimin, tercihen bir monarşinin toplumda düzen ve güvenliği tesis edebileceğini öne sürer. Hobbes, "doğal durumu"na düşmektense, kralı egemen ya da mutlak bir iktidar yetkisi ile donatmaya hazırdır. Bundan dolayı her yurttaş, her türden yönetim biçimini kabul etmelidir çünkü baskıcı bir yönetim bile yönetimsiz olmaktan daha iyidir. Tüm bunların çerçevesinde Hobbes, güvenlik ihtiyacını özgürlük arzusundan üstün tutar. Locke ise keyfi ya da sınırsız yönetim anlayışına karşı çıkmıştır. Yönetim, üç temel hak olan "hayat, hürriyet ve mülkiyet"i korumak için kurulur. Bu haklar devlet tarafından korunduğunda, yurttaşlar yönetime saygı duymalı ve yasaya itaat etmelidirler. Bunun tersine, eğer yönetim yurttaşlarının haklarını çiğniyorsa, bunun karşılığında da yurttaşların isyan hakkı vardır. Sonuçta Locke, 17. Yüzyıl İngiliz Devrimi'ni onaylamış ve 1688'de anayasal monarşinin kuruluşunu alkışlamıştır. Liberaller, daha sonraki yüzyıllarda yönetimin baskısına karşı yapılan halk isyanlarını haklılaştırmak üzere bireysel haklar fikrini sıkça kullanmışlardır.

Locke'a göre, ayrıca, devletle yurttaşları arasındaki sözleşme özel ve sınırlıdır: Bu sözleşmenin amacı, tanımlanmış belli başlı doğal haklar kümesinin korunmasıdır. Yani Locke, sınırlı bir

Faydacılık, Jeremy Bentham ve James Mill'in geliştirdiği ahlâk felsefesidir. Bu anlayış, "iyi"yi haz veya mutlulukla, "kötü"yü de elem ya da mutsuzlukla özdeşleştirir. Bundan dolayı bireylerin, hazzı azamileştirme, elemi de asgarileştirmek üzere eylemde buldukları varsayılır. Burada *haz* ve *elem*, *ayda* veya *kullanım* değeri açısından hesaplanır ve genellikle maddî tüketimden türeyen tatmin olarak görülür. "En üst düzeydeki mutluluk" ilkesi, yasa, kurum ve hatta siyasî sistemleri değerlendirmek için kullanılabilir. *Eylem* faydacılığı, eylem, en azından başka bir eylem kadar elemenden fazla haz üretiyorsa, bu eylemi doğru eylem olarak değerlendirir. *Kural* faydacılığı ise bir eylemi, genellikle uyulduğunda iyi sonuçlar ortaya çıkaran kuralla uyumluysa doğru eylem olarak görür.

yönetim anlayışına sahiptir. Yönetimin meşru rolü, "hayat, hürriyet ve mülkiyet" in korunmasıyla sınırlıdır. Bundan dolayı, yönetimlerin işlevleri, kamu düzenini muhafaza etmek, mülkiyeti korumak, dışarıdan gelecek saldırılara karşı bir savunma sağlamak ve sözleşmelere uymayı teminat altına almak ile ilgili "minimal" işlevlerin ötesine geçmemelidir. Diğer meseleler ve sorumluluklar, haklı olarak, bireylerin ilgi alanındadır. Thomas Jefferson yüz yıl sonra, "en az yöneten yönetim, en iyi yönetimdir" iddiasıyla aynı duyguyu dile getirmektedir.

Faydacılık

Doğal haklar teorileri, erken dönem liberalizminin tek dayanağı değildir. İnsan doğasına ilişkin oldukça etkili alternatif bir teori olarak faydacılık, özellikle Jeremy Bentham ve James Mill tarafından 19. Yüzyıl başlarında ortaya konmuştur. Bentham, haklar fikrini "anlamsız" olarak görmüş ve doğal hakları, "cambaz ayaklıkları üzerindeki anlamsızlık" olarak adlandırmıştır. Bentham, doğal haklar yerine daha bilimsel ve nesnel olduğuna inandığı bir iddia öne sürmüştür. Bu iddiaya göre bireyler, bencil çıkarları tarafından güdülenir ve bu çıkarlar, haz arzusu veya mutluluk ve de elemenden sakınma isteği olarak tanımlanabilir. Her ikisi de fayda açısından hesaba katılır. Bunun da ötesinde fayda ilkesi, aynı zamanda, mutluluğu yüceltme eğilimi çerçevesinde bir eylem, siyasa veya kurumun oluşturulabilmesinin "haklılığı" nı ortaya koyma anlamında ahlâki bir ilkedir. Her bir birey, eyleminden doğan haz miktarı dairesinde neyin ahlâki olarak iyi olacağını hesaplayabilecektir; böylece "en yüksek sayıdaki kişinin en üst düzeydeki mutluluğu" ilkesi, bir bütün olarak topluma daha faydalı olacak siyasaların oluşturulmasında kullanılabilir.

Faydacı fikirlerin, liberalizm üzerinde dikkate değer etkileri olmuştur. Bu fikirler özelde, bireylerin eylemlerini nasıl ve neden böyle gerçekleştirdiklerini açıklayan bir ahlâk felsefesi sağlar. İnsanoğlunu rasyonel olarak bencil çıkarları peşinde koşan yaratıklar gibi gören faydacı insan kavramlaştırması, daha sonraki liberal düşünür kuşakları tarafından benimsenmiştir. Ayrıca her bireyin, kendisi için neyin en iyi şekilde çıkarına uygun olduğunu idrak edebileceği düşünülür. Bu tespit,

Jeremy Bentham (1748-1832)

İngiliz filozofu, reformcusu ve faydacılığın kurucusu. Bentham'ın fikirleri, felsefi radikalizmin temellerini oluşturmuştur. Bu fikirler, Victoria Britanyası'ndaki birçok idari, hukukî, yönetsel ve iktisadî reformun temelini oluşturmuştur.

Bentham, doğal haklar teorisine, ahlâkî ve felsefi sistem şeklinde, bilimsel olduğu varsayılan bir alternatif geliştirmiştir. Bu sistem, insanoğlunun rasyonel olarak bencil çıkarları peşinde koşan yaratıklar ya da fayda azamileştiricileri olduğu inancına dayanıyordu. Bentham, genel fayda ilkesini –en yüksek sayıdaki kişinin en üst düzeydeki mutluluğu– kullanarak, *laissez-faire* ekonomisi, anayasal reform ve daha sonra da siyasal demokrasi için haklılaştırma zemini oluşturmuştur. Bentham'ın faydacı anlayışının özü, *Fragments on Government*'ta (*Hükümet Üzerine Fragmanlar*, 1776) şekillenmiş, *Principles of Morals and Legislation* (*Yasamanın ve Ahlâkî Değerlerin İlkeleri*, 1789) adlı eserinde daha da geliştirilmiştir.

bireyler adına devlet gibi bazı ataerkil otoritelerce yapılamaz. Bentham, bireylerin kendi tercih ettikleri şekilde haz veya mutluluk elde etmek için faaliyette bulduklarını öne sürer. Başkaca hiç kimse bireylerin bu mutluluk derecesini veya niteliğini yargılayamaz. Her birey, ona neyin haz verdiğinin yegâne yargıcısıya, o zaman bu birey tek başına ahlâkî olarak neyin doğru olduğunu da tespit edebilir.

Faydacı fikirlerin, liberallığe aykırı birtakım olası etkileri de vardır. Bentham, fayda ilkesinin salt bireysel insan davranışına değil, bir bütün olarak toplumla ilişkilendirilebileceği düşüncesini taşır. Kurumlar ve yasama, “en üst düzeydeki mutluluk” kistasıyla değerlendirilebilirler ama bu formülün çoğunlukçu bir karakteri vardır. Çünkü formül, “en yüksek sayıdakiler”in mutluluğunu, ahlâkî olarak doğru olanın ölçütü olarak kullanır ve bundan dolayı da, çoğunluğun çıkarlarının azınlıklarınkiler üzerinde ağır basmasını mümkün kılar. Bunun aksine liberaller, sadece çoğunluk içinde yer alanların değil, her bireyin kendi çıkarının peşinden koşma hakkı olması gerektiğine inanırlar. Bu çerçevede liberaller, Benthamcı ilkelerin katı biçimde uygulanmasının, çoğunluğun zorbalığına yol açabileceği kaygısını taşırlar. Öte yandan, “en yüksek sayı” etrafındaki ilgi aynı zamanda, 19. Yüzyıl'ın sonları ve 20. Yüzyıl'ın başlarında sosyalist düşünürlerin neden faydacılığa doğru sürüklendiklerini de açıklamaktadır.

İktisadî Liberalizm

18. Yüzyıl'ın sonları ve 19. Yüzyıl'ın başları, Adam Smith (bkz. s. 65) ve David Ricardo (1770-1823) gibi siyasal iktisatçıların eserleri çerçevesinde klasik iktisat teorisinin gelişimine tanıklık etmiştir. Smith'in *The Wealth of Nations* (*Ulusların Zenginliği*, [1776] 1976) adlı eseri, birçok açıdan ilk iktisat ders kitabıdır. Smith, insan doğasına ilişkin rasyonalist ve liberal varsayımlardan oldukça yararlanmış ve sivil toplum içinde devletin arzulan rolü etrafındaki tartışmalara büyük katkısı

Adam Smith (1723-1790)

İskoç iktisatçı ve filozofu; genellikle “kasvetli bilim”in kurucusu olarak görülür. Glasgow Üniversitesi’nde mantık ve ahlâk felsefesi kürsüsüne geldikten sonra Buccleuch Dükü’nün hocası oldu ve bu Smith’e, Fransa ile Geneva’yı ziyaret edip, iktisat teorilerini geliştirme imkânı sundu.

Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (Ahlâki Duygular Teorisi, 1759) adlı eserinde insanın bencil çıkarıcılığı ile herhangi bir ayarlamaya tâbi tutulmamış sosyal düzeni bağdaştırmaya çabalayan bir güdüleme teorisi ortaya koymuştur. En ünlü eseri *The Wealth of Nations* (Milletlerin Zenginliği, 1776), iş bölümünün önemini vurgulayan ve ekonominin işleyişini piyasa terimleriyle açıklama yönünde ilk sistematik teşebbüstür. Smith, çoğunlukla serbest piyasa teorisyeni olarak görülse de, *laissez-faire*’in zayıf noktaları hakkında herhangi bir fikri yoktu.

olmuştur. Smith, eserini yönetimin iktisadî faaliyet üzerinde çok sayıda kısıtlamalar koyduğu bir dönemde yazmıştır. 16. ve 17. Yüzyıllar’da hâkim iktisadî görüş olan merkantilizm, mal ihracatını teşvik edip ithalatı kısıtlama teşebbüsüyle, iktisadî hayata devletin müdahalesini teşvik ediyordu. Smith’in iktisadî eserleri, merkantilizm yerine ekonominin devlet tarafından kendi başına bırakıldığında daha iyi işleyeceği iddiasını taşıyordu.

Smith iktisadî, bir piyasa, daha doğrusu birbirleriyle bağlantı hâlindeki piyasa dizileri olarak görüyordu. Smith, piyasanın, özgür bireylerin kararları ve isteklerine göre işlediğine inanıyordu. Piyasadaki özgürlük-serbestlik, tercih özgürlüğü demektir: İş dünyasının üreteceği malları seçebilme (tercih) becerisi, işçinin işvereni seçebilme becerisi ve tüketicinin satın alacağı mal ve hizmetleri seçebilme becerisi. Bu yüzden böylesi bir piyasadaki ilişkiler –işveren ile işçi ve satıcı ile alıcı arasındaki– gönüllü sözleşmeye dayalıdır; bu sözleşme, haz ile servetin elde edilmesi ve tüketilmesini özdeşleştiren bencil çıkarlarının peşindeki bireylerdir. Bu çerçevede iktisat teorisi; insanın, esasında, bencil ve maddî kazanç konusunda kararlı anlamına gelen “ekonomik insan” fikrini inşa ederken faydacılıktan yararlanır.

Klasik iktisadın câzibesi, her birey maddî olarak kendi çıkarını düşünse de ekonominin kendi kendine, gayrişahsî birtakım baskulara –piyasa güçlerine– göre işlediği ve bunun da doğal olarak iktisadî refahı artırma eğiliminde olması şeklindeki açıklamadan kaynaklandı. Örneğin, hiçbir üretici tek başına malın fiyatını belirleyemez. Fiyatları, satışa sunulan malların miktarı ile satın almak isteyen tüketicilerin miktarı çerçevesinde piyasa belirler. Bunlar arz ve talep güçleridir. Piyasa, kendi kendini düzenleyen bir mekanizmadır: Dışarıdan yönlendirmeye ihtiyacı yoktur. Piyasaya devlet müdahalesi olmamalıdır; çünkü piyasa Adam Smith’in “görünmez el” olarak işaret ettiği mekanizmacı işlettir. Kendi kendini düzenleyen piyasa fikri, toplumda çatışan çıkarlar arasında doğal bir uyumun varolduğunu belirten liberal inancı yansıtır. Smith ([1776] 1976), bu inancın iktisadî uyarlamasını şöyle ifade etmiştir:

Akşam yemeği yeme umudumuz kasabın, fırıncının veya bira üreticisinin cömertliğinin sonucu değil, bu kişilerin kendi çıkarlarını gözetmedeki hassasiyetlerinin bir sonucudur.

“Görünmez el”, daha sonraki iktisatçılar tarafından işsizlik, enflasyon veya ödemeler dengesi açıkları gibi sorunların piyasa mekanizması tarafından nasıl bertaraf edilebileceğini açıklamak için kullanılmıştır. Örneğin işsizlik, çalışmaya hazır insanların sayısı, çalışılabilecek işlerden daha fazla olduğunda ortaya çıkar: Yani emek arzı, talebi geçmiştir. Bunun sonucunda piyasa güçleri, emeğin “fiyat”ını, yani ücretleri düşürür. Ücretler düştükçe işverenler daha fazla işçi çalıştırabilme imkânına kavuşurlar ve işsizlik azalır. Bu çerçevede piyasa güçleri, hükümetin müdahalesine ihtiyaç olmadan işsizliğin kökünü kazıyabilir ve diğer tüm fiyatlar gibi ücret düzeylerinin de esnek olmasını şart koşar.

Serbest piyasa fikri 19. Yüzyıl boyunca ABD ve Birleşik Krallık'ta iktisadi ortodoksiye dönüşmüştü. Serbest piyasa düşüncesi zirve noktasına, “bırakınız yapsınlar” anlamına gelen laissez-faire öğretisi ile ulaşmıştır. Bu, devletin iktisadî bir rolünün olmaması, iktisadî hayatı kendi hâline bırakması ve iş adamlarının diledikleri gibi hareket etmelerini mümkün kılması gerektiğini belirten görüştür. Laissez-faire görüşü, çocukların istihdamının kısıtlanması, çalışma saatlerinin sınırlandırılması ve çalışma koşullarına ait düzenlemeler de dâhil olmak üzere üretime ilişkin her türlü yasama faaliyetine karşıdır. Bu türden bir iktisadî bireyciliğin (bkz. s. 45) dayanağı, sınırlandırılmamış kâr arayışının nihai olarak genel faydaya yol açacağı şeklindeki inançtır. Laissez-faire teorileri, 19. Yüzyıl boyunca Birleşik Krallık'ta güçlü konumlarını korumuşlar ve ABD'de de 1930'lara kadar ciddi bir eleştiriye tâbi tutulmamışlardır. 20. Yüzyıl'ın sonlarından itibaren neo-liberalizmin ortaya çıkışı ve bu bölümde daha sonra ele alınacak yönetimin “ölü el”ine yaptığı sert eleştiri çerçevesinde, serbest piyasa inancı yeniden hayatîyet kazanmıştır. İktisadî liberalizmin bir diğer tezahürü olan serbest ticaret savunusu, liberal enternasyonalizm ile olan ilişkisi çerçevesinde Altıncı Bölüm'de tartışılacaktır.

Sosyal Darwinizm

Klasik liberalizmin en önemli ayırt edici özelliklerinden biri de, mülkiyet ve sosyal eşitliğe yönelik tutumdur. Bireyciliğe dayalı siyasî bir anlayış, sosyal koşulları, her bir bireyin yetenekleri ve çalışkanlığı açısından açıklama eğilimi olacaktır. Bireyler, kendi hayatlarıyla ne yapmak istiyor ve ne yapabiliyorlarsa onu yaparlar. Yetenekli ve çalışma isteği olanlar müreffeh bir hayat sürerken, yetersiz veya tembel olanlar bunu gerçekleştiremez. Bu görüş, Samuel Smiles'in *Self-Help* (*Kendine Yardım*, [1859] 1986) adlı eserinin başlığında unutulmaz bir şekilde ifade edilmiştir. Başlık, çokça dile getirilmiş olan bir düsturu tekrarlayarak başlar: “Tanrı, kendileri için gayret gösterenlere çaba sarf eder.” Böylesi bireysel sorumluluk fikirleri, 19. Yüzyıl'da laissez-faire destekçileri tarafından sıkça dile getirilmiştir. Örneğin, İngiliz iktisatçı ve siyasetçi Richard Cobden (1804-1865), işçi

sınıfının çalışma koşullarıyla ilgili bazı iyileştirmeleri savunmuş ama bu iyileşmenin “yasalardan ziyade, kendi çabaları ve ayakları üzerinde durma yetenekleri”nden doğması gerektiğini öne sürmüştü. Ayrıca çalışanlara, “Parlamento yerine kendilerine bakma”yı da tavsiye etmiştir.

Bireylerin kendi ayakları üzerinde durma fikri en net ifadesini Herbert Spencer’in *The Man versus the State* (*Devlete Karşı İnsan*, [1884] 1940) adlı eserinde bulmuştur. İngiliz filozof ve sosyal teorisyen Spencer (1820-1904), İngiliz bilim adamı Charles Darwin’in *The Origin of Species* (*Türlerin Kökeni*, [1859] 1972) adlı eserinden yararlanarak laissez-faire öğretisi için güçlü bir savunma geliştirmiştir. Darwin, yeryüzündeki farklı türleri açıklayacak nitelikte bir evrim teorisi sunmuştur. Darwin, her bir türün bir dizi tesadüfi fiziksel ve zihinsel değişime veya mutasyona uğradığını öne sürmüştür. Bu değişimlerden bazıları, belli bir türe hayatta kalma ve gelişmeyi mümkün kılmıştır: Bu değişimler, hayatı destekleyen değişimlerdir. Diğer mutasyonlar ise daha az elverişlidir ve hayatta kalmayı daha da zorlaştırır hatta imkânsız kılar. Bundan dolayı, bir yanda birçok türün soyu tükenmişken, büyük çeşitlilik gösteren canlı türleri ise yeryüzünde ortaya çıkmıştır. “Doğal bir seleksiyon” süreci, doğaları gereği hayatlarını sürdürmeye uygun olan ve olmayan türlerin hangileri olduğuna karar verir.

Darwin’in kendisi bu fikirleri, sadece doğada uygulasa da bu görüşler daha sonra hem sosyal hem de siyasal teorilerin inşasında kullanılmıştır. Örneğin Spencer, insan toplumunda da bir doğal seleksiyon sürecinin var olduğunu öne sürmüştür. Bu süreci belirleyen de “en uygun olanın hayatta kalması” ilkesidir. Bu çerçevede toplum, bireyler arasındaki hayatta kalma mücadelesi olarak resmedilir. Doğaları gereği hayatta kalmak için en uygun olanlar zirveye tırmanırken, bu özelliği barındırmayanlar dibe düşerler. Bundan dolayı, servet, sosyal konum ve siyasî iktidar eşitsizlikleri doğaldır ve kaçınılmazdır ve de yönetiminin bu duruma müdahaleye yönelik hiçbir teşebbüsü olmamalıdır. Aslında yoksullara, işsizlere ve engellilere her türden destek veya yardım teşebbüsü doğaya yönelik bir hakarettir. Spencer’in Amerikalı müridi William Sumner (1840-1910) bu ilkeyi, 1844’te “çöplükteki ayyaş, tam da olması gereken yerdedir” iddiasıyla açıkça ortaya koymuştur.

Neo-Liberalizm

Zaman zaman neo-klasik liberalizm olarak da adlandırılan neo-liberalizm, 1970’lerden beri üzerine konuşulan iktisadî liberalizmin yeniden hayatîyet kazanmasının karşılığı olarak kullanılır. Neo-liberalizm, karşı devrim niteliğindedir: Amacı, 20. Yüzyıl’a damgasını vuran “iri” devlet ve devlet müdahalesi eğilimini durdurmak, mümkünse tersine çevirmektir. Neo-liberalizm, başlangıçtaki en güçlü etkiyi 19. Yüzyıl’da serbest piyasa ekonomisi ilkelerinin en muhkem biçimde yer aldığı İngiltere ve ABD’de yaratmıştır. Geniş bir bölümünü neo-liberalizmin oluşturduğu hem İngiltere’deki “Thatcherizm” hem de ABD’deki “Reaganizm” politikaları, özünde muhafazakâr olan bir sosyal felsefe çerçevesinde, laissez-faire ekonomilerini kaynaştırmayı hedefleyen Yeni Sağ’a ait ideolojik projeydi. Bu proje, Üçüncü Bölüm’de incelenmiştir. Ancak neo-liberalizm sadece Yeni

Sağ'ın elindeki bir silâh değildir. Bu anlayış, daha geniş kapsamlı güçler tarafından şekillendirilmiştir. Bu güçlerin arasında en dikkat çekici olanlar iktisadî küreselleşmeden doğan güçlerdir. Ayrıca neo-liberalizm, muhafazakâr partiler üzerinde olduğu kadar, liberal ve sosyalist olanlar üzerinde de etkili olmuş ve etkisi, Anglo-Amerikan sınırları aşmıştır.

Neo-liberalizm, bir tür piyasa fundamentalizmi ile aynı anlama gelmektedir. Piyasa, ahlâki ve pratik olarak her türden siyasi denetimin üzerinde görülür. Bu anlamda neo-liberalizm, klasik iktisadî teoriyi aşar niteliktedir. Örneğin Adam Smith (bkz. s. 65), yerinde bir tabirle piyasa ekonomisinin babası olarak görülmesine rağmen, o da piyasanın sınırlarını kabul etmiş ve kesinlikle insan doğasına ilişkin saf fayda azamileştirme modelini benimsememiştir. Neo-liberal bakış açısına göre yönetimin aksaklıkları sayı olarak oldukça fazla ve çeşitlidir. Friedrich Hayek (bkz. s. 105) ve ABD'li iktisatçı Milton Friedman (1962) gibi serbest piyasayı savunan iktisatçılar, yönetimin iktisadî rolünü şiddetle eleştirmişlerdir. Hayek, özelde merkezi planlamaya, genelde de iktisadî müdahaleye yönelik yıkıcı siyasi ve iktisadî eleştiriler getirmiştir. Hayek'e göre, her türlü planlama iktisadî verimsizliğe mahkûmdur. Çünkü, devletin bürokratları, ne kadar yetkin olurlarsa olsunlar, her zaman onların ele alma kapasitelerini aşan nitelikte karmaşık ve geniş hacimli bilgilerle karşı karşıya geleceklerdir. Bu bakış açısına göre iktisadî müdahale, tek başına bireysel özgürlük için en ciddi tehdidi oluşturur. Çünkü, iktisadî hayatı denetim altına almaya yönelmiş her teşebbüs kaçınılmaz olarak devleti varlık alanlarına çeker ve nihayetinde de totaliteryanizme (bkz. s. 223) yol açar. Friedman, Keynezci iktisadî (bkz. s. 76), "vergi ve harcama" siyasalarının enflasyonu körüklediği gerekçesiyle eleştirir. Çünkü bu siyasalar, süreç içerisinde işsizliğin doğal oranını etkilemeksizin yönetimlerin borçlanmasını teşvik eder. Faydacılıktan (bkz. s. 63) etkilenen kamu tercihi teorisyenleri, yönetimler ile kamu çıkarı arasındaki ilişkiye kuşkuyla yaklaşır, yönetimin meşruluğunu sorgulamışlardır. İnsanoğlu rasyonel olarak bencil çıkarları peşinde koşan yaratıklar olduğundan hükümet yetkilileri de kaçınılmaz olarak, kamusal amaçlardan ziyade kendi amaçlarını ön planda tutmak için konumlarını kullanacaklardır. Yani "iri" bir devletin ortaya çıkması, ne kapitalizmin doğurduğu dengesizlikleri gidermek ne de demokratik bir baskıya verilen cevapla ilgilidir. Bu daha ziyade, genel olarak kamu sektöründe çalışanların meslekî bencil çıkarlarıyla ilgili bir arayışın ürünüdür.

Tüm bunların aksine piyasanın mucizevi sayılabilecek nitelikleri vardır. Birincisi ve en önemlisi, uzun vadeli denge eğilimlerinden dolayı piyasalar, kendi kendilerini düzenlemektedirler. Hayek, Smith'in "görünmez el" fikrini yeniden ifade edecek şekilde piyasayı devasa bir sinir sistemine benzetmiştir. Bu sistem kendi başına ekonomiyi düzenleyebilecek yeterliliktedir. Çünkü piyasa, fiyat mekanizması aracılığıyla, eş zamanlı olarak neredeyse sonsuz sayıda ileti taşıyabilmektedir. İkinci olarak, piyasalar doğal olarak verimli ve üretkendirler. Kaynaklar, karşı konulmaz şekilde en kârlı kullanıma sürüklendiğinden ve zengin ile yoksul benzer çalışma dürtülerine sahip olduklarından, piyasa ekonomileri makro düzeyde verimlidir. Mikro düzeyde ise özel sektör doğası gereği kamu kuruluşlarına göre daha verimlidir. Çünkü bu sektörler, kâr güdüsü tarafından disiplin altına alınırlar. Bu güdü, özel sektördeki maliyetleri düşük tutmaya zorlar; bir yandan da kamu-

sal zararların faturası her zaman vergi ödeyenlere çıkarılır. Üçüncü olarak piyasalar, duyarlı hatta demokratik mekanizmalardır. Rekabet, üreticilerin sadece tüketiciler tarafından güçlerinin yettiği bir fiyata almaya istekli oldukları şeyleri üretir. Yani tüketici kraldır. Son olarak da piyasanın, hakaniyet ve iktisadî adâlet dağıttığı söylenebilir. Piyasa herkese beceri ve çok çalışma düzleminde yükselme veya düşme fırsatını sunar. Sonuçta maddî eşitsizlik, insanlar arasındaki doğal eşitsizliğin basit bir yansımasıdır.

Neo-liberal fikir ve yapıların ardındaki asıl itici güç iktisadî küreselleşmedir. Küreselleşme, ulusal ekonomilerin, kenetlenmiş küresel ekonomi şeklinde birleşmesine tanık olmuştur. Küresel düzlemde üretim uluslararası nitelik kazanmış ve ülkeler arasında sermayenin serbestçe, çoğunlukla da ânında aktığı görülmektedir. Philip Bobbitt (2002), bu durumun ulus devletin “piyasa devleti” ile yer değiştirmesinde önemli katkısı olduğunu ileri sürmektedir. Piyasa devletinin rolü, bireylerin ulaşabilecekleri tercihleri azamileştirmenin biraz daha fazlasıdır. Küreselleşmenin yayılma koşullarını tesis eden şey, 1970’lerin başında Bretton Woods sözleşmesinin ortadan kalkmasıdır. Bu sözleşme, 1945’ten beri uluslararası ekonomiye istikrar sağlamış olan sabit döviz kuru sistemiydi. Küresel düzlemde iktisadî yönetimi elinde tutan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve 1995’ten beri de Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), serbest piyasa ve serbest ticaret ilkelerine dayalı neo-liberal iktisadî düzen fikrine dönüş yapmışlardır. Bundan dolayı, küreselleşme ile neo-liberalizm el ele yürümeye başlamıştır ve bu süreç gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, özellikle de Doğu Avrupa’nın komünizm sonrası ülkelerinde ve Lâtin Amerika’da ekonomilerin piyasaya dayalı olarak yeniden yapılandırılmasıyla 1990’larda zirve noktasına ulaşmıştır. Neo-liberalizmin piyasa yönelimli küresel kapitalizmi koşulsuz olarak onaylaması, bu anlayışın başkaca meselelere ilgi duymayan dar iktisadî liberalizmden ne kadar uzaklaştığını gösterir. Örneğin neo-liberaler, ulus-aşırı şirketlerin artan gücünün demokrasi için ne tür muhtemel sonuçlar doğuracağıyla, dizginlenemeyen bir tüketimcilik ve rekabetçi bireyciliğin (bkz. s. 45) herhangi bir anlamı barındıran insanî gelişim nosyonu ile bir arada bulunabilme zorluğuyla veya küresel malların ortaya çıkışıyla beraber birleşme ve tekel eğilimleri çerçevesinde gündeme gelen iktisadî ve kültürel farklılıkların yüz yüze olduğu tehditle hiç kendilerini yormazlar. Aslında bu durum, basitçe liberalizmin seçici ahlâkî duyarlılığını gözler önüne serer. Liberalizm özellikle kapitalist toplumlardan çok sosyalist ve otoriter toplumların kusurlarını ifşa ederken bu duyarlılığı gösterir.

MODERN LIBERALİZM

Modern liberalizm zaman zaman “20. Yüzyıl liberalizmi” olarak adlandırılır. 19. Yüzyıl’da sanayi kapitalizminin doğuşuyla klasik liberalizmin gelişimi nasıl yakından ilgiliyse, aynı şekilde modern liberal fikirler de sanayileşmenin daha da gelişmesiyle bağlantılıdır. Sanayileşme bazı kesimler için devasa boyuttaki bir servet artışı demektir. Ancak aynı süreç beraberinde sefalet, cehalet, hastalık ve gecekonduların yaygınlaşmasını da getirmişti. Üstelik sosyal eşitsizliğin göz ardı edilme ihtimâli daha da

zorlaşmıştı. Çünkü, düşük ücretler, işsizlik, küçük düşürücü hayat ve çalışma koşullarından dolayı büyüyen sanayi işçisi sınıfı dezavantajlı konumdaydı. Bu gelişmelerin, İngiliz liberalizmi üzerinde 19. Yüzyıl'dan günümüze kadar birtakım yansımaları olmuştur ama başka ülkelerdeki etkilenme ise oldukça sonraları meydana gelmiştir. Örneğin, Amerikan liberalizmi 1930'lardaki buhrana kadar etkilenmemiştir. Böylesi değişken tarihsel koşullarda liberaller, sanayi kapitalizmiyle beraber genel refah düzeyinin yükseleceği ve herkes için özgürlüğün sağlanacağı şeklindeki inancı sürdürmede daha da zorlanmaya başlamışlardır. Tüm bunların sonucunda birçokları, denetimsiz bencil çıkar arayışının sosyal olarak adil bir toplum üreteceği biçimindeki erken dönem liberal beklentiyi gözden geçirme durumunda kalmışlardır. İktisadi bireycilik fikrine yönelik saldırılar artıkça liberaller devlete yönelik tutumlarının üzerine yeniden düşünmek durumunda kalmışlardır. Klasik teorinin bünyesindeki minimal devlet, sivil toplumun eşitsizliklerini ve adaletsizliklerini gidermede kesinlikle yeterli değildi. Tüm bunlardan dolayı modern liberaller müdahaleci ya da imkân tanıyan bir devletin gelişimini savunma hususunda hazırlıklıydılar.

Ancak modern liberalizme yönelik birbirinden oldukça farklı iki yaklaşım vardır. Klasik liberaller, bu yaklaşımın daha önce liberalizmi tanımlar nitelikteki ilke ve öğretileri çiğnediğini, özellikle de bireyciliği terk ederek kolektivizmi (bkz. s. 120) benimsediğini belirtirler (bkz. "Sosyalizm" bölümü, "Üçüncü Yol" alt başlığı). Modern liberaller ise klasik liberalizme ihanet etmek bir yana, klasik liberalizmi gerektiği gibi inşa ettiklerini ifade etmek için epey çaba harcamaktadırlar. Bu görüşe göre, teorik olarak açık bir tutarlılığı ifade eden klasik liberalizmin aksine modern liberalizm, yeni ile eski liberalizm arasındaki bir evliliği temsil eder ve böylece de ideolojik ve teorik gerilimleri somutlaştırır. Modern liberalizmin kapsamındaki ayırt edici fikirler şunlardır:

- ▶ Bireysellik
- ▶ Pozitif özgürlük
- ▶ Sosyal liberalizm
- ▶ İktisadi yönetim

Bireysellik

John Stuart Mill'in (bkz. s. 46) fikirleri, "liberalizmin kalbi" olarak tanımlanmaktadır: Bunun en önemli nedeni, Mill'in klasik ve modern liberalizm arasında bir "köprü" olmasıdır; onun fikirleri hem 19. Yüzyıl başlarına doğru geriye hem de 20. Yüzyıl'a doğru ileriye bakar. Kadınların oy hakkıyla ilgili kampanyalardan siyasal ekonomiye kadar birçok mesele Mill'in ilgi alanında yer alır. Ancak Mill'in modern liberal düşünceye en büyük katkısı, *On Liberty (Hürriyet Üstüne, [1859] 1972)* adlı eserinde geliştirdiği düşüncelerdir. Bu eser, bireysel özgürlüğü destekleyici en cesur liberal ifadeleri barındırır. Mill, "kendi, bedeni ve ruhu üzerinde birey egemendir" (1972, s. 73) iddiasıyla esas itibarıyla negatif bir özgürlük anlayışı benimsemektedir. Çünkü bu anlayış özgürlüğü, bireyin

“kendisiyle ilgili” eylemlerinde herhangi bir kısıtlamanın yokluğu olarak tanımlar. Mill bunu, özgürlük için zorunlu ama yeterli olmayan bir koşul olarak görmüştür. Ona göre özgürlük, pozitif ve yapıcı bir güçtür. Yani özgürlük, bireylere kendi hayatları üzerinde denetim, özerklik kazanma veya kendini gerçekleştirme yeteneği sağlar.

Avrupa romantizminden büyük oranda etkilenen Mill, insanları fayda azamileştiriciler olarak gören anlayışı hem sığ hem de inandırıcılıktan uzak görmüştür. Mill, her bir insanın bireyselliğini, farklılığını, hatta özgünlüğünü hararetle savunmuştur. Özgürlüğün değeri, bireyin gelişmesini bilgi, yetenek, beceri kazanmasını ve duyarlılıklarını saflaştırmayı mümkün kılmasından doğar. Bentham'ın (bkz. s. 64), eylemler sadece ürettikleri haz veya elem çerçevesinde değerlendirilirler, şeklindeki faydacı iddiasını benimsemez. Mill'e göre “yüksek” ve “düşük” hazlar vardır ve onun asıl ilgilendiği hazlar, bireyin zihinsel, ahlâki veya estetik duyarlılıklarını geliştiren hazlardır. Yani salt haz arayışı ile değil kişisel gelişim ile ilgilenir. “Tatmin olmuş bir aptaldan daha çok, hoşnutsuz Sokrates'i” tercih ettiğini belirtir. Aslında Mill tam anlamıyla salt çıkar tatmininden ziyade insani gelişime vurgu yapan gelişmeci bireycilik (bkz. s. 45) modelinin temellerini atmıştır. Ancak Mill, devletin bireyleri kişisel gelişim ve “yüksek” hazlara doğru yönlendirmesi gerektiği sonucunu çıkarmaz. Çünkü o da Tocqueville gibi toplumda uyumculuğun yaygınlaşması kaygısını taşır. Örneğin Mill, bireylerin en yüksek doyumunu elde edebilmelerinin belki de en iyi yolu olan eğitimin yaygınlaştırılmasını teşvik etmesine rağmen, devletin verdiği eğitimin herkesin aynı görüş ve inançları paylaşması anlamına geleceği korkusunu hep taşımıştır.

Pozitif Özgürlük

Liberal düşünce geleneği içindeki en belirgin kopuş, İngiliz filozof T. H. Green'in (1836-1882) 19. Yüzyıl'ın sonlarına doğru yaptığı çalışmalar çerçevesinde olmuştur. Green'in eserleri, L. T. Hobhouse (1864-1929) ve J. A. Hobson (1854-1940) gibi “yeni liberal” düşünürler olarak adlandırılan bir kuşağı etkilemiştir. Green, klasik liberalizm tarafından savunulan denetimsiz kâr arayışının, yeni adaletsizlik ve yoksulluk biçimlerinin ortaya çıkmasına yol açacağını düşünüyordu. Azınlığın iktisadî özgürlüğünün, çoğunluğun hayata şansları üzerinde yıkıcı bir etkisi oluyordu. J. S. Mill'in takipçisi olarak Green, insanoğlunu esasen bencil fayda azamileştiricisi olarak gören erken dönem liberal kavramlaştırmayı reddetmiş ve insan doğasına ilişkin daha iyimser bir tablo çizmiştir. Green'e göre, insanların diğerkâmlık kapasiteleri vardır ve birbirlerine karşı şefkat beslerler. Bireyler salt bireysel değil, sosyal sorumluluklar da taşırlar. Bu yüzden de her birey bir diğerine empati ve müşfiklik bağları ile bağlıdır. Şüphesiz insan doğasına ilişkin böylesi bir kavramlaştırmanın, insanların sosyallik ve işbirlikçi doğasına vurgu yapan sosyalist fikirlerden etkilendiği açıkça ortadadır. Bunun sonucu olarak da Green'in fikirleri, “sosyalist liberalizm” olarak tanımlanmaktadır.

Green aynı zamanda klasik liberal özgürlük nosyonuna da meydan okumuştur. Negatif özgürlük, sadece ve sadece birey üzerindeki dışsal sınırlamaları bertaraf eder ve bu da bireye tercih

özgürlüğü sağlar. Kârını azamileştirme peşindeki iş dünyası dikkate alındığında negatif özgürlük, mümkün olan en düşük ücretle emeğin satın alınması becerisini haklaştırır. Örneğin yetişkinler yerine çocukların, erkekler yerine de kadınların istihdamını haklaştırabilir. Bu açıdan iktisadi özgürlük, sömürüye yol açabilir. Green, iş sözleşmelerinin eşit veya özgür bireyler arasında yapılmadığını öne sürer. Zaman zaman işçiler, tek alternatifleri sefalet veya açlıktan ölmek olduğu için işi kabul etmek zorundayken işverenler, çok sayıdaki işçi arasından işlerine yarayan işçileri seçme lüksünün tadını çıkarırlar. Bundan dolayı, piyasadaki tercih özgürlüğü bireysel özgürlük için yerinde ve yeterli bir kavramlaştırma değildir.

Green, negatif özgürlük yerine pozitif özgürlük fikrini önerir. Özgürlük, bireyin bireyselliği kazanma ve geliştirme yeteneğidir; yani özgürlüğün içeriğinde bireyin potansiyelini gerçekleştirme, bilgi ve beceri elde etme ve doyuma ulaşma yeteneği vardır. Sınırsız kapitalizm, her birey için kendini eşit gerçekleştirme fırsatı sunmamaktadır. Örneğin işçi sınıfı, câhillik, işsizlik, hastalık ve yoksulluk gibi elverişsiz koşullar tarafından frenlenmektedir. Negatif özgürlük, bireyin üzerindeki dışsal sınırlamaları kaldırırken açlıktan ölme özgürlüğünden daha fazla bir şey demek değildir. Pozitif özgürlük ise bireyi güçlendirmeyi ve insanları, hayatlarını felce uğratan sosyal felâketlerden muhafaza etmeyi amaçlar. Bu türden bir görüş, örneğin İngiltere’de, genişletilmiş bir refah devleti uygulaması taslağının ana hatlarını çizen Beveridge Raporu’nda (1942) “beş dev” olarak adlandırılan sıkıntılarla mücadelede dile getirilmiştir. Bunlar, mahrumiyet, hastalık, cehalet, sefalet ve aylıklıktır.

Eğer piyasa toplumu bireylere gelişim için eşit fırsatlar sunamıyorsa, modern liberaller bunun ancak yönetim tarafından üstlenilmiş müşterek bir eylemle gerçekleştirilebileceğini öne sürerler. Devleti, toplumun müşterek emellerini somutlaştıran etik bir fikir olarak tanımlayan Alman filozof Hegel’in (1770-1831) etkisiyle Green, devletin yurttaşları adına sosyal sorumluluklarla ilgili olarak yetkili olduğunu ileri sürer. Bu, bireysel özgürlüğe yönelik bir tehdit olarak görülmemeli, hatta bir anlamda bu özgürlüğün garantörü olarak algılanmalıdır. Erken dönem liberallerinin aksine modern liberaller, sosyal ve iktisadi sorumlulukların birçoğunu yüklenme imkânına sahip bir devlet anlayışı çerçevesinde olumlu bir devlet algısını benimserler.

Şüphesiz bu anlayış, klasik liberal teorilerin ciddi anlamda gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koysa da, bu, ana liberal fikirlerin terk edilmesi anlamına gelmez. Modern liberalizm, sosyalizme yaklaşmıştır ama asla toplumu bireyin önüne koymaz. Örneğin, T. H. Green’e göre özgürlük nihai olarak bireylerin ahlâki eylemlerine dayanır. Devlet insanları iyi olmaları yönünde zorlayamaz; yapabileceği tek şey, bireylerin daha fazla sorumluluk barındıran ahlâki kararları verebilecekleri koşulları sağlamaktır. Devlet ile birey arasındaki denge değişmiştir ama bireyin ihtiyaç ve çıkarlarıyla ilgili temel mesuliyet aynen kalmıştır. Modern liberaller, klasik liberaller ile hayatının sorumluluğunu yüklenmiş kendine güvenen birey tipini tercih etme hususunda hemfikirdirler. Buradaki temel farklılık, bunun ancak sosyal koşullar elverişli olduğunda söz konusu olabileceği gerçeğinin kabul görmesidir. Tüm bunların sonucunda modern liberalizmin ana hamlesi, bireylerin kendilerine yardım edebilmeleri için onlara yardım etmektir denebilir.

Sosyal Liberalizm

20. Yüzyıl'da Batılı devletlerin çoğunda ve birçok gelişmekte olan ülkede devlet müdahalesinin artışı söz konusu olmuştur. Bu müdahalenin önemli bir kısmı, sosyal refah biçimindedir. Yani, sefalet, hastalık ve cehaletin üstesinden gelme ve böylece yönetimlerin yurttaşlarına refah desteği sağlama teşebbüsleri söz konusu olmuştur. Eğer minimal devlet 19. Yüzyıl'ın tipik devleti ise modern devlet de 20. Yüzyıl'da tipik olarak refah devletidir. Bu durum birçok tarihsel ve ideolojik etkenin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin hükümetler, ulusal verimliliği artırma, daha sağlıklı işgücü ve daha güçlü ordulara sahip olma arayışına girmişlerdir. Ayrıca, genel oy hakkı kazanan sanayi işçisi ve bazı durumlarda da köylünün sosyal reform talepleriyle yüklü seçim baskıları söz konusu olmuştur. Refah devleti anlayışının ardındaki siyasal akıl yürütme tarzı, tek başına herhangi bir ideolojinin ürünü olarak karşımıza çıkmaz. Bu anlayış farklı şekillerde sosyalistler, liberaller, muhafazakârlar, feministler hatta zaman zaman faşistler tarafından bile dile getirilmiştir. Liberal gelenek içinde sosyal refah anlayışı, modern liberaller tarafından gündeme getirilmiştir. Bu anlayış belirgin bir şekilde, bireysel sorumluluk ve kişisel çabanın erdemlerini göklere çıkaran klasik liberallerin zıddına geliştirilmiştir.

Modern liberaller refah anlayışını, fırsat eşitliği temelinde savunmuşlardır. Eğer belli başlı birey veya gruplar, mevcut sosyal koşullardan dolayı zarara uğruyorlarsa, o zaman devletin bu zararları azaltmak ya da ortadan kaldırmak üzere yüklenmesi gereken sosyal sorumlulukları vardır. Bununla beraber modern liberaller, yönetimin sorumluluklarındaki bu türden artışların, bireysel hakları ortadan kaldırmayacağına, aksine daha da genişleteceğine inanırlar. Yurttaşlar, konut edinme, eğitim ve çalışma hakkı gibi çeşitli refah veya sosyal haklar elde etmişlerdir. Bunun aksine klasik liberaller, yurttaşlar için sadece yönetsel iktidarın kısıtlanmasına dayalı olan negatif hakların söz konusu olabileceğine inanırlar. Bu anlayış, liberallerin saygı duydukları ifade, dernekleşme ve ibadet özgürlükleri gibi geleneksel sivil hakların çoğunu kapsar. Bu türden haklar, yönetimin asla dokunmaması gereken "özel alanı" oluşturur. Bunun aksine refah hakları ise pozitif haklardır. Çünkü bu haklar ancak devletin pozitif faaliyetleriyle tatmin edilebilir. Devletin bu çerçevedeki faaliyetleri arasında, devletin verdiği kâr payları, emekli maaşları, kamusal kaynaklarla sağlanan sağlık ve eğitim hizmetleri yer alır.

20. Yüzyıl boyunca liberal partiler ve hükümetler genellikle sosyal refah davasını kuvvetle savunmuşlardır. İngiltere'de refah devletinin temelleri, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Asquith Liberal hükümeti tarafından atılmıştı. Bu hükümet, yaşlılık aylığı ve sınırlı da olsa bir sağlık ve işsizlik sigortası sistemini uygulamaya koymuştu. İngiliz refah devleti uygulamaları, modern liberallerden William Beveridge (1879-1963) tarafından kaleme alınan 1942 Beveridge Raporu'na göre İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha da genişletilmişti. Bu uygulama, tüm yurttaşların "beşikten mezara kadar" hayatlarını içeren kapsamlı bir sosyal güvenlik sistemi oluşturmayı taahhüt ediyordu. ABD'de ise liberal refahçı anlayış 1930'larda F. D. Roosevelt'in yönetimi altında geliştirilmiştir. İktisadi bireycilik ve kişisel çaba fikirleri 20. Yüzyıl boyunca baskın konumlarını muhafaza etmişlerdir ama Roosevelt'in "Yeni Düzen (New Deal)" politikası çerçevesinde işsizler, yaşlılar, çocuklar, dullar ve körler için kamusal yardım uygulamaya konmuştur. Yeni Düzen liberalizmi, Roosevelt'in

John Rawls (1921-2002)

ABD'li akademisyen ve siyaset felsefecisi. Rawls'un temel eseri *A Theory of Justice (Bir Adâlet Teorisi, 1970)*, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri İngilizce'de kaleme alınmış en önemli siyaset felsefesi kitabı olarak değerlendirilir. Bu eserin, hem modern liberal hem de sosyal demokratik düşünce üzerinde büyük etkisi olmuştur.

Rawls, liberal bireycilik ile yeniden paylaşım ve sosyal adâlet ilkelerini bağdaştırmak amacıyla bir tür toplum sözleşmesi teorisine başvurmuştur. Kullandığı "hakkaniyet olarak adâlet" mefhumuna göre, "cehalet perdesi" (yani sosyal konum ve koşullarımızdan haberdar olmamamız) ardında birçok insan iki ana ilkeyi benimseyecektir: (a) Her bir kişinin özgürlüğü, benzer şekilde herkes için özgürlükle uyumlu olmalıdır ve (b) Sosyal eşitsizlik sadece toplumdaki en yoksulların menfaatine işlediğinde varolmalıdır. Erken dönem eserinin evrenselci iddiaları, *Political Liberalism (Siyasal Liberalizm, 1993)* adlı eserinde az çok yeniden ele alınmıştır.

1945 yılındaki ölümünden sonra da devam etmiş ve 1960'larda John Kennedy'nin "Yeni Sınır" siyasaları ve Lyndon Johnson'un "Büyük Toplum" programı çerçevesinde en üst düzeye ulaşmıştır. Johnson'un programı daha çok ABD'deki siyahilerin yurttaşlık hakları, ABD kentlerindeki sefalet ve yoksullukla mücadele meseleleri üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bazı açılardan modern liberalizm, liberalizm ile sosyalizm arasındaki ayrımın ortasında durmaktadır. Örneğin, 19. Yüzyıl'ın sonlarında ortaya çıkan "yeni" liberaller, Fabian sosyalizminden etkilenmişlerdi. Bu çakışma, özellikle John Rawls'un eserleri çerçevesinde biçimlenen ve sosyal demokratik liberalizm olarak adlandırılan anlayışın ortaya çıkışıyla 20. Yüzyıl'ın ikinci yarısında sıkça telâffuz edilmeye başlanmıştır. Sosyal demokratik liberalizmin ayırt edici özelliği, genellikle sosyalizmin temel değeri olarak görülen görelî bir sosyal eşitliği desteklemesidir. Rawls *A Theory of Justice (Bir Adâlet Teorisi, 1970)* adlı eserinde, "hakkaniyet olarak eşitlik" anlayışına dayalı refah uygulamalarını ve yeniden paylaşımı savunmuştur. Rawls'un iddiasına göre, eğer insanlar sosyal konum ve koşullarının farkında olmasalardı; eşitlikçi bir toplumu, yoksulluktan sakınma arzusu zenginliğin câzibesinden daha güçlü olduğundan, eşitliksiz olana göre daha "hakkaniyetli" görürlerdi. Bundan dolayı Rawls "farklılık ilkesi"ni önerir; yani, sosyal ve iktisadî eşitsizliklerin, –çalışma güdüsünün sağlanması için belli bir ölçüde eşitsizliğe olan ihtiyacın farkında olmakla birlikte– en az varyetli olanların menfaatini gözetecek şekilde ele alınması gerektiğini öne sürer. Tüm bunlara rağmen, bu türden bir adâlet teorisi, sosyal dayanışmadan çok bencillik ve bencil çıkar iddialarında kök saldıği için sosyalist olmaktan ziyade liberaldir.

İktisadî Yönetim

20. Yüzyıl'da Batı'daki devletler sadece sosyal refah sağlamakla kalmamış, ekonomilerini "yöneterek" serveti dağıtma teşebbüsüne de girmişlerdir. Bu, klasik liberal düşüncenin, özellikle de kendi

kendini düzenleyen serbest piyasa ve laissez-faire öğretisinin, bir daha reddedilmesi anlamına geliyordu. Laissez-faire'in terk edilme nedeni, endüstriyel kapitalist ekonomilerin artan karmaşıklığı ve kendi araçlarıyla genel refahı teminat altına almada açıkça görülen yetersizliği idi. 1929'da Wall Street'in çöküşüyle tetiklenen 1930'ların "Büyük Buhran"ı, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ve sanayileşmiş dünyanın tümünde yüksek oranda işsizliğe yol açtı. Bu, serbest piyasanın başarısızlığının en dramatik göstergesiydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra neredeyse tüm Batılı devletler, savaş öncesi işsizlik oranlarına dönüşü engelleme teşebbüsü çerçevesinde birtakım iktisadî müdahale siyasaları benimsediler.

Bu müdahaleci siyasaların büyük oranda rehberliğini yapan, İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes'in (1883-1946) çalışmalarıydı. Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (*Genel İstihdam Teorisi, Faiz ve Para*, [1936] 1963) adlı eserinde, klasik iktisadî düşünceye meydan okumuş ve kendi kendini düzenleyen piyasa görüşünü reddetmiştir. Klasik iktisatçılar, tüm diğer iktisadî sorunlarla beraber istihdam sorunu için de "piyasa çözümü" nün işleyeceğini öne sürmüşlerdi. Bu iktisatçılara göre, ücretlerin düşmesine izin verilirse işsizlik de düşer; sorun sadece sendika baskısından dolayı ücret miktarları esnek olmadığında söz konusu olabilir. Bu görüşe göre işçiler, tam anlamıyla "yaptıkları işlerle kendi kendilerini ücretlendirirler." Ancak Keynes, iktisadî faaliyetin ve dolayısıyla da istihdam düzeyinin, ekonomideki toplam talep miktarınca belirlendiğini öne sürmüştür. Keynes, ücretler düştüğünde, ekonomi içindeki satın alma gücünün de toplam taleple beraber düşeceğini belirtmiştir. Eğer insanların ceplerinde harcayacak paraları azsa, firmalar daha az mal üretecek ve sonuçta da işsizlik yükselmeye devam edecektir. Sonuçta serbest piyasa, buhrana doğru sürüklenecek ve tekrardan kendisini toparlayamayacaktır. Keynes'e göre 1930'larda olan işte budur. Daha önceki ticaret döngülerinin aksine Büyük Buhran, iktisadî tesadüfler içinde "doğal" bir iyileşme ile son bulmamıştır.

Keynes, hükümetlerin toplam talep seviyesini etkileme yoluyla ülkelerindeki ekonomileri "yönetebileceklerini" öne sürmüştür. Bu çerçevedeki hükümet harcamaları aslında, ekonomiye yapılan bir talep "şırıngası"dır. Hükümet bir okul inşa etmekle, inşaat işçileri için istihdam, inşaat malzemeleri için de talep yaratır. Bu yatırımın etkileri tüm ekonomide bir kıpırdanmaya neden olacaktır. Örneğin inşaat işçisi, daha fazla mal alacak paraya kavuşacaktır. Bu, Keynes'in "çarpan etkisi" dediği şeydir. Öte yandan vergilendirme ise ekonomiden çekilme anlamına gelir ve vergi, toplam talebi düşürmekle beraber iktisadî faaliyeti de boğar. Keynes, yüksek işsizlik dönemlerinde hükümetlere, vergileri düşürme veya kamusal harcamaları artırma yoluyla ekonomideki emisyon hacmini yükseltmelerini tavsiye eder. Bundan dolayı işsizlik, kapitalizmin görünmez eliyle değil, devletin müdahalesiyle çözülebilir. Bu durumda ortaya çıkan bütçe açığı, tamı tamına devletin "aşırı harcama yapması" anlamına gelir. Sonuçta Keynesçi talep yönetimi, genel refahı teminat altına almak üzere, hükümetlere istihdamı ve büyüme seviyelerini yönlendirme becerisi kazandırmayı taahhüt etmektedir.

Modern liberaller sosyal refahı sağlama çerçevesinde, iktisadî yönetimi sivil toplum içinde uyum ve refahı besleme açısından yapıcı bir etken olarak görmüşlerdir. Keynes, kapitalizme kar-

Keynescilik dar anlamda, J. M. Keynes'in iktisat teorileri anlamında kullanılır. Geniş anlamda ise bu teorilerden etkilenmiş çeşitli ekonomi politikaları anlamındadır. Keynescilik, neo-klasik ekonomilere bir alternatif oluştururken özelde, *laissez-faire* kapitalizminin "iktisadî anarşisi"ne yönelik bir eleştiriyi besler. Keynes'in iddiasına göre, büyüme ve istihdam geniş ölçüde, ekonomideki "toplam talep" düzeyi tarafından belirlenir ve hükümet tam istihdamı sağlamak üzere, öncelikle para politikalarında yaptığı ayarlamalarla talebi düzenleyebilir. Keynescilik daha çok kısır bir takıntı olan "vergi ve harcama" politikaları ile ilişkilendirilir ama bu tutum, Keynes'in iktisat eserlerinin karmaşıklığı ve derinliğinin göz ardı edilmesi anlamına gelir.

şı değildir; aslında birçok açıdan kapitalizmin kurtarıcısıdır. Keynes'in basitçe iddia ettiği şey, *denetimsiz* özel teşebbüsün karmaşık sanayi toplumlarında işlemeyeceğidir. Sınırlı da olsa, Keynes anlayışının ABD'deki ilk uygulama teşebbüsü, Roosevelt'in "Yeni Düzen"i çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Ancak Roosevelt'in denk bütçe ısrarı ve kamusal işlerde devlet harcamalarını artırmakla beraber vergi gelirlerindeki artışa sıcak bakmaması, işsizlikteki düşüşün çok küçük ve tedrici olmasına yol açmıştır. Aslında Büyük Buhan, işsizliği çözecek kasıtlı birtakım teşebbüslerin sonucundan ziyade, savaş hazırlığı çerçevesinde askerî harcamaların aşırı derecede artmasıyla sona erdirilmiştir. Bu durum, en aşikâr biçimde Almanya'da gözlenmiştir. Almanya'da işsizlik, Hitler'in (bkz. s. 218) 1933'te Şansölye olarak atanmasından sonraki 18 ay içinde yarıya düşürülmüştür. Yani, iki savaş arası dönemdeki işsizlik sorunu, kazara da olsa Keynezci politikalarla giderilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Keynezci anlayış Batı'da, eski *laissez-faire* inancını yerinden ederek iktisadî bir ortodoksiye dönüşmüştür. Savaş sonrası iktisadî yeniden yapılanma ve büyüme planlarını yürütebilmek adına neredeyse tüm devletler, iktisadî yönetim uygulamasına başvurmuşlardır. Keynezci anlayışın itibarı, "uzun soluklu iktisadî patlama"nın anahtarı konumunda olmasından dolayı artmıştır. Bu patlama, yani 1950 ve 1960'lardaki emsâlsiz iktisadî büyüme, en azından Batı ülkelerinde yaygın bir zenginlik ve bolluk yaratmıştı. Ancak 1970'lerde iktisadî sıkıntıların tekrar ortaya çıkması, klasik siyasal iktisat teorilerine yönelik sempatiyi yeniden canlandırdı. Bu durum Keynezci önceliklerden, özellikle de tam istihdamdan, neo-liberal anlayıştaki düşük ya da sıfır enflasyona doğru bir kaymayı gündeme getirdi. Ancak sürdürülebilir iktisadî büyümeyi teminat altına almak için 1980 ve 1990'larda uygulamaya giren serbest piyasa devriminin başarısızlığı, yeni bir siyasal iktisadın, yani neo-Keynezciliğin doğmasına yol açtı. Bu yeni anlayış, 1950 ve 1960'lardaki "ham" Keynezciliğin, küreselleşmenin bir sonucu olarak geçersizliğini kabul etmekle beraber, denetimsiz kapitalizmin düşük yatırım, kısa vade anlayışı ve sosyal parçalanma ya da çöküşe yol açtığının farkındadır.

Klasik Liberalizm

İktisadî liberalizm
Bencil bireycilik
Faydanın azamileştirilmesi
Negatif özgürlük
Minimal devlet
Serbest piyasa ekonomisi
Haklara dayalı adalet
Katı liyakatçı anlayış
Bireysel sorumluluk
Güvenlik ağı refahı

Modern Liberalizm

Sosyal liberalizm
Gelişmeci bireycilik
Kişisel gelişim
Pozitif özgürlük
İmkân tanıyan devlet
Yönetilen ekonomi
Hakkaniyet olarak adalet
Yoksullara ilgi
Sosyal sorumluluk
Beşikten mezara refah

21. YÜZYIL'DA LİBERALİZM

21. Yüzyıl'da liberalizmin zaferinin tüm dünyada doruk noktasına ulaştığı görülmüştür. Çünkü, piyasa temelli ekonomi ile birleşen liberal temsili hükümet modeli, 19. Yüzyıl'dan beri tüm dünyada engellenemez bir şekilde yayılmış ve Batı'daki siyasal ve sosyal gelişmeye hâkim olmuştur. Bu görüş, en net biçimde ABD'li sosyal teorisyen Francis Fukuyama (1989) tarafından dile getirilmiştir. Fukuyama'ya göre, "Tarihin sonuna tanıklık ediyoruz; yani, insanoğlunun ideolojik evriminin son noktası ve Batılı liberal demokrasinin nihai yönetim biçimi olarak evrenselleşmesi." Bu tezi destekler nitelikteki kanıtları bulmak oldukça kolaydır. 1945'te faşizmin çökmesinden sonra Batı liberalizmi karşısındaki ana alternatif Sovyet tarzı komünizmdi. Ancak bu alternatif de, Doğu Avrupa'daki 1989-1991 devrimleriyle ortadan kalktı ve zamanla planlama ve müdahalecilik görüşlerinin altını oydu. Afrika, Asya ve Lâtin Amerika'da, rekabetçi parti sistemleri ve piyasa reformlarına yönelik artan ilgiyi de kapsayan bir "demokratikleşme" süreci harekete geçti. Bu süreç, ister ideolojik rakipleri arasında, özellikle de sosyalizm üzerinde ("tarihin sonu" teorisyenlerinin iddia ettiği gibi), liberalizmin üstünlüğünün bir yansıması olsun, isterse çok-uluslu şirketlerin hâkim olduğu küresel kapitalist sistemin ortaya çıkardığı bir sonuç olsun (eleştirenlerin uyardıkları gibi), geleceğin önceden şekillendirildiği görülmektedir. 21. Yüzyıl'da, tüm toplumlar, farklı düzeylerde de olsa, esas olarak liberal gelişme modeline yöneldikçe iktisadî ve siyasî farklılıklar gittikçe ortadan kalkacaktır. Bu, örneğin, "piyasa devleti"nin yükselişi ile kişisel tüketim ve bireysel tercihle ilgili meselelerin ön plana çıkmasında açıkça görülebilir (Bobbit, 2002).

Tüm bunlarla birlikte, liberalleri yeniden düşünmeye, bazen de görüşlerini gözden geçirmeye zorlayan yeni meydan okumalar karşısında liberal zafer anlayışının, yumuşatılması gereği de göz-

Çok-kültürlülük, hem betimleyici hem de normatif bir terim olarak kullanılır. Betimleyici bir terim olarak çok-kültürlülük, inançları ve uygulamaları farklı bir müşterek kimlik duygusu yaratan iki veya daha fazla grubun oluşturduğu bir toplumda ortaya çıkan kültürel çeşitliliği ifade eder. Çok-kültürlülük her zaman ırksal, etnik veya dilsel farklılıklardan doğan toplumsal bir çeşitliliği anlatır. Normatif bir terim olarak ise çok-kültürlülük, toplumsal çeşitliliğin, farklı kültürel grupların tanınma ve saygı görme hakkı çerçevesinde onaylanmasını ima eder. Bu anlamda çok-kültürlülük, bireyler ve gruplar için eşit olarak değerli oldukları duygusunun yerleştirilmesinde inanç, değer ve hayat tarzlarının önemini dikkate alır.

den kaçırılmamalıdır. Aslında bazı açılardan liberal ideoloji, bir güven krizi sorunuyla karşı karşıya-
dır. Bu sorun, liberallerin görüşlerini evrensel ya da temel ilkeler olarak sunmadaki isteksizliklerin-
de açıkça görülür. Liberalizme karşı 21. Yüzyıl'da ortaya çıkan meydan okumalar çeşitli kaynaklar-
dan beslenmektedir. Ancak net bir biçimde yenilgiye uğrayan sosyalist meydan okumayla beraber
bu yaklaşımların vurguladıkları ana tema, çeşitlilik veya farklılığın onaylanmasıdır. Bu iddia, “özel”
olanın “evrensel” olan karşısında itibarı artarken, değerler ve kimliği soyut birey mefhumuyla te-
mellendirmenin zorlaştığı gerçeğine de dikkat çeker. Komüniteryanizm (bkz. s. 155), liberaliz-
me yönelik bu tür ilk saldırıların temelini oluşturmuştur. Örneğin, Alasdair MacIntyre (1981) ve
Michael Sandel (1982), bireyciliği (bkz. s. 45) temelsiz olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir.
Onlara göre benlik, “engelsiz”dir ve kimliğini sosyal, tarihsel veya kültürel bağlamından ziyade ta-
mamen kendinden alır. Her bir bireyin kendi tanımladığı iyi hayatın peşinden koşması gerektiğini
vazeden liberal toplum, dizginsiz bir bencillik şeklinde dejenere olma tehlikesi taşır ve işbirliğiyle
beraber müşterek gayreti geliştirmede yetersizdir.

Feministler de kendilerine ait bir “farklılık politikası” yorumu geliştirmişlerdir. Liberalizme
yönelik bu saldırının ana iddiası, liberalizmin cinsiyet farklılıklarının önemini kavramada başarısız
olduğu ve sıkça eril niteliklerin tahakkümü altındaki “kişilik” kavramlaştırmasını ön plana çıkardığı
yönündedir. Bu iddiaya göre kadınlar, “kadının tanımladığı” değer ve kimlikleri benimsemelidir. Bu
da liberal evrenselci iddiaların reddedilmesi anlamına gelir. Çok-kültürlü toplumların ortaya çıkışı,
liberalizm için bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Liberaller uzun süredir hoşgörünün gerekliliği-
ni savunmalarına ve ahlâki-kültürel çeşitliliğin faydalarını kabul etmelerine rağmen, çok-kültürlülük
liberalizmi iki ana sorun ile karşı karşıya bırakmıştır. İlki, çok-kültürlülük etnisite, ırk, dil gibi olgulara
dayalı müşterek bir kimlik mefhumuyla ilgilidir. İkincisi ise grup kimliğine özgü değerler ister liberal,
ister liberalliğin dışında isterse karşısında olsun geçerli olarak kabul görmelidirler.

Liberalizme yönelik meydan okumalar, Batı dünyasının dışında da söz konusudur. Kapitalist
Batı ile komünist Doğu arasındaki çatışmanın şekillendirdiği iki kutuplu dünya düzeninin ortadan
kalkması, liberal demokrasinin gelişmesine olduğu kadar, yeni ve liberal olmayan siyasal güçlerin de
gündeme gelmesine neden olmuştur. Doğu Avrupa'da ve gelişmekte olan bazı ülkelerde popüler câ-

zibesi güç, kesinlik ve güvenliğe dayalı olan isyankâr milliyetçiliğin, farklı anlamları barındırabilen liberalizmden daha güçlü olduğu kesindir. Ayrıca bu milliyetçilik, kendi kaderini tayin hakkı ve insanlık onuru gibi liberal ideallerden çok, etnik saflık ve otoriteryanizm (bkz. s. 96) ile bağlantılıdır. Orta Doğu, Asya ve Afrika'nın bazı bölgelerinde ortaya çıkan çeşitli fundamentalizm (bkz. s. 287) biçimleri de liberal kültür ile uyuşmamaktadır. Dahası, siyasal İslâm sahip olduğu Batı dışı, hatta Batı karşıtı duruş kapasitesinden dolayı, gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda liberalizme üstün gelebilir. Ayrıca, başarılı piyasa ekonomileri her zaman liberal değer ve kurumlar üzerinde inşa edilmemiş olabilir. Örneğin, Doğu Asya'nın siyasal rejimleri varlıklarını, rekabet ve mücadele gibi liberal değerlerin etkisinden çok, Konfüçyüs anlayışının sosyal istikrarı sürdürme yeteneğine borçludurlar.

Belki de 21. Yüzyıl'daki siyasal gelişime, birleşmiş, liberal bir dünyadan çok ideolojik çeşitlilikteki artış damgasını vuracaktır. Günün birinde siyasal İslâm, Konfüçyüs anlayışı, hatta otoriter milliyetçilik, Batı liberalizminin karşısına dişli bir rakip olarak çıkabilir. Batı toplumları kendi açılarından, bu meydan okumalara, "terörle savaş"a eşlik eden yurttaşlık haklarının askıya alınmasında olduğu gibi liberalizmden saparak cevap verebilir. Post-modernizmin (bkz. s. 306) bakış açısından liberalizmin krizi, her zaman bir parçası olduğu Aydınlanma projesinin çöküşünün bir sonucudur. Bu projenin varsayımına göre, evrensel olarak uygulanabilir rasyonel ilkeler kümesi bireylere, emsâlsiz hedefler peşinde koşmalarını mümkün kılacak koşullar sağlar. Ancak Richard Rorty (1989) gibi post-modern düşünürler, nesnel hakikat iddiasını sorgulamışlar ve diğer tüm ideolojiler, aslında tüm inanç sistemleri gibi liberalizmin de salt bir "sözlükçe"den başka bir şey olmadığını ve diğer "sözlükçeler"den daha "eksiksiz" olarak görmenin imkânsız olduğunu iddia eder. Bu açıdan bir "meta-anlatı", tarihsel gelişmenin yönünün taslağını çizen bir teori olarak liberalizm ölmüştür. Eğer durum böyleyse liberalizm, çok sayıdaki siyasî modeller arasından sadece bir tanesi olacağı bir gelecekle yüzleşmek zorundadır. Bundan dolayı John Gray (1995), liberalizmin gerçek halefinin çoğulculuk (bkz. s. 51) olduğunu öne sürer. Çoğulculuğun gücü, hem liberal hem de liberal olmayan değer ve kurumları eşit olarak meşru kabul etmesinden kaynaklanır.

İleri Okumalar

Arblaster, A., *The Rise and Decline of Western Liberalism*. (Oxford: Basil Blackwell, 1984). Liberal doktrinler üzerine, bireyci karakterlerine yaptığı vurguyla oldukça kapsamlı ve şık açıklama.

Bellamy, R., *Liberalism and Modern Society: An Historical Argument*. (Cambridge: Polity Press, 1992). Liberalizmin gelişimini, yeni sosyal gerçekliklere liberal değerleri uygulamak için zorunlu olan intibaklar üzerinde odaklanarak çözümleme.

Conway, D., *Classical Liberalism: The Unvanquished Ideal*. (Basingstoke: Macmillan ve New York: St Martin's Press, 1995). Modern liberal, cemaatçi ve muhafazakâr eleştirilere karşı minimal devleti savunan klasik liberal felsefeye ilişkin bir inceleme.

Gray, J., *Two Faces of Liberalism*. (Cambridge: Polity Press, 2000). Liberalizmin evrenselci ve çoğulcu biçimleri arasındaki bölünmeyi vurgulayan bir açıklama.

Gray, J., *Liberalism*, 2. Baskı (Milton Keynes: Open University Press., 1995b). Modernliğin siyasal teorisi olarak liberalizme kısa ve eleştirel bir giriş; post-liberalizm tartışmasını da kapsıyor.

Holden, B., *Understanding Liberal Democracy*, 2. Baskı (Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1993). Liberal demokrasinin doğası ve kavramına ait faydalı bir giriş; eleştiriler ve haklılaştırmaları da kapsıyor.

Ramsay, M., *What's Wrong with Liberalism? A Radical Critique of Liberal Political Philosophy*. (Londra: Leicestershire University Press, 1997). Farklı eleştirel perspektiflerden liberal teori ve uygulamalara ait faydalı bir açıklama.